

KOSTEL V NEUSTUPOVĚ JAKO NEKROPOLE RENEŠANČNÍ ŠLECHTY

MIKROSVĚT REZIDENČNÍ VSI (1450–1620)

JAN KYPTA – ROBERT ŠIMŮNEK – JAN VESELÝ

Již od přelomu 12. a 13. století lze v reprezentaci české šlechty vysledovat dva základní pilíře. Vedle neodmyslitelné rezidence to je i sakrální stavba (případně areál), často sloužící také jako rodová nekropole. Mohl mezi nimi existovat v zásadě dvojitý typ prostorové vazby. Buď se nacházely navzájem v těsné blízkosti, a tím i vizuálně vytvářely jediný funkční a symbolický celek, anebo byly od sebe více vzdáleny. V prvním případě uvažujeme o odstupu v řádu desítek, nanejvýš stovek metrů, ve druhém případě mohlo jít o několik málo, ale i několik desítek kilometrů. Obojí model byl po staletí běžný a paralelně uplatňovaný, shodně v případě předních panských rodů jako venkovské rytířské šlechty. Vývoj nikdy nesměřoval k převaze jednoho a potlačení druhého, ostatně u řady rozvětvených rodů nalezneme oba zmíněné typy prostorových vazeb (základní mechanismy a vybrané příklady Šimůnek 2013, 17–135).

Na učebnicový příklad těsného prostorového sepětí profánní a sakrální složky šlechtické reprezentace připadneme v obci Neustupov (okres Benešov) se staletou kontinuální rezidenční funkcí. Zámek, někdejší tvrz, tu přímo sousedí s bývalým hřbitovním areálem, v jehož středu stojí farní kostel, který po řadu desetiletí sloužil mimo jiné jako rodová nekropole vrchnosti. U obou budov jsme současně schopni poměrně dobře postihnout základní etapy stavebního vývoje. Ve spojení s dalšími prameny, zvláště

Obr. 1: Neustupov (okres Benešov), kostel Nanebevzetí P. Marie, celkové pohledy (nahore – foto Š. Kolářová, dole – J. Kypťá, 2015).

Obr. 2: Neustupov, tzv. císařský otisk mapy stabilního katastru z roku 1830 (Ústřední archiv zeměměřičství a katastru Praha).

písemnými, pak máme možnost studovat různé stránky mikrosvětů šlechtické rezidenční vsi (městečkem byl Neustupov až od roku 1666) v pozdním středověku a raném novověku. Neustupovské zboží bylo v té době v držení Vidláků / Radimských ze Slavkova a rodů s nimi příbuzensky spjatých a sdílejících zdejší rezidenci: především Malovců z Pacova a Kaplířů ze Sulevic. Svět rezidenční vsi se od 2. poloviny 15. století do 2. desetiletí 17. století vyvíjel kontinuálně, ke zlomovým změnám dochází až počínaje 3. desetiletím 17. století. V Neustupově nás v neposlední řadě zaujme i jakýsi „dlouhý stín středověku“ – formy a výrazové prostředky osobní i rodové reprezentace ve sledovaném období jen sotva doznávají změn (ponecháme-li samozřejmě stranou stylovou stránku výtvarného vývoje).

Následující výklad se prvořadě odvíjí od dějin neustupovského farního kostela Nanebevzetí Panny Marie, u něhož lze rozlišit zajímavou renesanční stavební etapu a alespoň dílčím způsobem nahlédnout soudobé interiérové vzezření, jehož obraz pomáhá evokovat nedocenitelný popis z barokní doby (Maržiček 1677). Při rekonstrukci stavebního vývoje kostela vycházíme z vlastního průzkumu, v případě sousedního zámku čerpáme především z obsáhlého elaborátu stavebněhistorického průzkumu, který bohužel zůstává v rukopise (Macek 2001).¹⁾

1) Již od 19. století jsou k dispozici přehledy dějin Neustupova (Vlasák 1859; Vlasák 1873, 66–71; s důrazem na vrchnostenské sídlo Sedláček 1890, 289–293; nejnověji Kuča 2000, 329–331). Zdejší kostel se dosud dočkal jediné monografické práce (Dokoupil 1889), později byl zohledněn pouze v soupisové a přehledové literatuře (např. Podlaha – Šittler 1898, 61–65; Merhautová 1971, 177–178; Poche a kol. 1978, 472). Zámku se dostalo v literatuře pozornosti hlavně ve spojitosti s dějinami vrchnostenských rodů (přehledně Sedláček 1907; o Vidlácích / Radimských ze Slavkova detailně Vidlák 1991; o Kaplířích ze Sulevic nejnověji Kozojed 2009).

NEUSTUPOV DO POLOVINY 15. STOLETÍ

O časném založení Neustupova svědčí románská stavební fáze zdejšího kostela (s různými datacemi např. Mencl 1965, 32 až 34; Merhautová 1971, 177 až 178). Písemné prameny jsou v daném směru relativně pozdní. Řada zmínek začíná listinou ve formulářové sbírce Tobiáše z Bechyně z 80. let 13. století, v níž je připomínán „*rector ecclesie in Nostupow*“ (FTB, 10, č. 13). Ve 14. století, zvláště pak v jeho 2. polovině, pro niž jsou dochovány knihy církevní správy, je kostel doložen již vcelku běžně. Neustupov tehdy náležel do štěpánovského děkanátu a tamější kostel odváděl na papežském desátku 30–60 grošů, což byla částka náležející v daném obvodu k nejvyšším (RDP, 57).

Ve formě predikátu přicházejí nejstarší doklady o šlechtic-

kém sídle v Neustupově až ve 2. polovině 14. století.²⁾ Držitelé vsi příznačně figurují v *libri confirmationum*, přičemž konkrétní zápisy naznačují roztržistost patronátu mezi více lokálních šlechtických rodů; stará práva vyšehradské kapituly, jež můžeme tušit ještě v pozdním 13. století na základě zmíněné listiny ve formuláři Tobiáše z Bechyně, se v Neustupově v pokročilé lucemburské době neuplatňovala. Z okruhu regionální šlechty pochopitelně pocházeli i přední příslušníci sociální sítě kostela; např. roku 1385 zastihneme mezi donátory Mikuláše z Vlčkovic (RT I, 503). S osobami s predikátem z Neustupova se potom občasné setkáme i v průběhu 1. poloviny 15. století; v širší povědomí vstoupil především Jan Unka z Neustupova, doložený ve 30. letech.

Jak v pozdním středověku vyhlíželo zdejší vrchnostenské sídlo, podstatným způsobem objasnil stavebněhistorický průzkum nynějšího zámku (Macek 2001). Byť se jednalo o tzv. průzkum standardní, tj. povrchový, podařilo se poměrně spolehlivě rozlišit konstrukce i nejstarších stavebních fází. Současný dvoukřídlý tvar zámku vznikl „až“ v předbělohorském období, přičemž prvotní středověké jádro se poměrně dobře dochovalo ve hmotě východního křídla, jež se nachází těsně při západním průčelí kostela (obr. 3). Přesně lze určit obdélný půdorys a třípodlažní členění gotické tvrze a také poměrně uceleně postihnout její v zásadě trojdílné vnitřní rozvržení. Jak napovídají tvary tesaných portálů v někdejších přízemí, tato palácová budova vznikla jako novostavba nejspíš v pohusitském období. O podobě panského sídla v dlouhém předchozím období

2) I v novější literatuře se často setkáme s vágním spojením Neustupova s Neustupem/Neostupem, připomínaným roku 1185, a dalším nositelem téhož jména doloženým v letech 1205–1226 (počínaje Vlasák 1859, 303). Tuto vazbu samozřejmě nelze vyloučit, ovšem jedinou – zdůrazněme, že velmi volnou – indicií je pouze ono méně časté osobní jméno.

nevíme vůbec nic. Můžeme toli-
ko uvažovat o jeho kontinuální
úzké prostorové vazbě ke kos-
telu. Ostatně na severním bo-
ku jeho románské západní vě-
že se dochoval charakteristický
vyvýšený exteriérový vstup do
1. patra, jímž se procházelo na
(nedochovanou) tribunu v lodi.
Zajímavý odraz místní tradice
máme k dispozici z poloviny 17.
století, kdy se hovoří o „starém
zámku“ jakožto zdánlivě samo-
statné budově stojící při ces-
tě do „tvrze“, tj. renesančního
zámku.³⁾

NEUSTUPOV 1450–1620

Léta 1450–1620 představují
v dějinách Neustupova období
do určité míry svěbytné. Spoj-
ovacím bodem tu je rod Vidláků
ze Slavkova a jejich dědiců Kap-
lířů ze Sulevic, za jejichž držby
zdejší panské sídlo nepřetržitě plnilo rezidenční funkci
a také zdejší kostel dlouhodobě fungoval jako nekropole
vrchnosti. Postupné utváření Neustupova jakožto venkov-
ského rezidenčního mikrosvětla bylo tedy do značné míry
dílem kontinuální koncepce.⁴⁾

Do rukou Vidláků ze Slavkova se Neustupov dostává
v 50. letech 15. století (nikoli až v 70. letech, jak se uvádí
i v některé novější literatuře). Nebýt do značné míry náho-
dy v podobě dochovaného dvojího objemného foliantu ro-
žmberských *libri obligationum*, nevěděli bychom o tehdej-
ších držitelích Neustupova téměř nic. Již nejstarší doklad
vztahu Vidláků k Neustupovu je ovšem příznačný. Je jím
list daný na Neustupově v lednu 1457, v němž Kuneš Vid-
lák psal svému „švagrovi“, třeboňskému hejtmanovi Jaro-
hněvovi z Úsuší, o záměru koupit zboží Jistebnice. O zjev-
ně lukrativní statek se ucházelo v té době několik zájem-
ců, až nakonec jej získali vladkové z Kozího (1458/1459);
právě kontext dovoluje list datovat do roku 1457, neboť
v písemnosti samé figuruje toliko denní datum (AČ 14,
69, č. 1629). Naznačené svědčí o finančních možnostech
Slavkovských, a jsou to opakovaně přicházející dluhopisy
vydané Rožmberky, resp. insolventním Janem II. z Rožm-
berka, jež dokumentují půjčky v řádu mnoha set kop gro-

Obr. 3: Neustupov, zámek. Ke kostelu orientované průčelí východního křídla, jehož jádro tvoří někdejší
pozdně gotická tvrz. Na fasádě dochované zbytky sgrafitové omítky (foto J. Kypta, 2015).

šů, přijaté od Kunše a Odolena ze Slavkova v průběhu 60.
a raných 70. let. Nadnesené formulace o „zlatém pokladu
Vidláků“ (Honc 2002; totéž otiskl již Vidlák 1991, 122–124)
se ovšem s meritem problému poněkud mýjejí. V obecném
měřítku totiž Vidlakové sotva představují výraznou ano-
málii, ba spíše naopak máme před sebou doklady nabá-
dající k obezřetnosti při posuzování finančních možností
šlechty, kterou z nedostatku lepšího označení zpravidla
klasifikujeme jako „drobnou“. Od finanční situace se na-
víc odvíjely i možnosti stavovskými adekvátní reprezentace,
kdy – jak známo – stránka vizuální předcházela stránku
právní (tedy deklarace sociálního statutu de facto a tepr-
ve posléze de iure). O koncepci a výrazových prostředcích
osobní a rodové reprezentace Vidláků v Neustupově víme
do pokročilého 16. století velice málo. Zacházet můžeme
alespoň se stavební podobou tvrže, kdežto u kostela se
nemáme o co opřít. Dokonce i nejstarší dochované ná-
hrobníky z rodové nekropole pocházejí až z poloviny 16.
století (srov. níže).

Rezidenční funkce neustupovského vrchnostenského
sídla po celou dobu držby Slavkovských je nepochybná,
opakovaně doložená v datačních formulích i domicily; Jan
Vidlák ze Slavkova († před 1512) je v pramenech uváděn
přímo jako Jan Neustupovský.⁵⁾ Nedlouho poté se objevu-
je první psané svědectví, jež se alespoň částečně dotýká
areálu rezidenčního sídla v Neustupově (písemnou eviden-
ci provázející starší transakce k dispozici nemáme). Jde
o smlouvu z roku 1520, již se Jan st. Radimský ze Slavko-
va, syn † Kunše Radimského ze Slavkova, ze strany jedné,
a Jan ml. Radimský, syn † Václava Radimského ze Slav-
kova, ze strany druhé, rozdělili o rodové dědictví. Jan st.

3) Odhad neustupovského zboží (1650/1652) evokuje atmosféru polo-
rozpadlé budovy se stejně zchátralým hospodářským zázemím. „Jde
do tvrže přes cestu stavení, jenž sloulo starý zámek, a nyní z něho
hospoda. Při zemi jest suchý sklep jeden a dvě marštale s dřevěnou
podlahou, nahoře nad tím krchyně a dvě světničky otrhaný, jeden
suchý sklep, střecha všechna zlá a na upadnutí. Při tomž stavení jest
zahradka a v ní sotva 10 stromův ovocných starých, mlejnc zbořený
starý, v němž před léty slady mlívali, nyní toliko místo a něco zdí jest.
To se mezi hospodami neb krčmami počítá.“ (NA Praha, DZV 509, fol.
E 10r). Prostorové vazby lze z citovaného textu sotva postihnout.

4) Posloupnost Vidláků od počátku 15. do 2. poloviny 16. století, resp.
s přesahem do počátku třicetileté války, je v literatuře zpracována
způsobem natolik dostatečným (Sedláček 1890, 290–291; Sedláček
1907; Vidlák 1991), že ji zde nemusíme probírat v rozsahu větším než
celá nezbytné pro pochopení základních vývojových souvislos-
tí.

5) Na Neustupově byla dána např. dvojice listů Kunše Vidláka roku
1471 (AČ 8, 37, č. 445; 60, č. 494); týž je roku 1475 uváděn jako „Ku-
neš Vidlák ze Slavkova a v Neustupově“ (SOA Třeboň, Cizí statky 95
= Horní Borek II–49–1). Zmínka o Janu Neustupovském z roku 1512
je současně datem ante quem jeho úmrtí (AČ 19, 155, č. 2302).

získal jako svůj díl tvrz, poplužní dvůr s poplužím a celou ves Neustupov a platy a užitky ve vyjmenovaných vsích, a to i „se dvěma mlýništi pustými u Neustupova, s štěpnicí tudíž a s chmelnicí, s kostelními podacími v Neustupově a v Oldřichovci a v Aujezdě [Červený Újezd]“ (NA Praha, DZV 2, fol. L 13v – 14r, cit. fol. L 14r). Díky této smlouvě tedy víme alespoň něco málo o hospodářském zázemí vrchnostenského sídla v Neustupově, přičemž zdejší chmelnice dovoluje předpokládat existenci pivovaru v hospodářském areálu (prameny přímo doložené až v pozdější době) při tvrzi již na počátku 16. století. Dlouhověký Jan Vidlák / Radimský (st.) ze Slavkova († 1545) sídlil v příštím čtvrt století svého života na Neustupově (s tímto domicilem je také opakovaně doložen). Ačkoli nepochybujeme, že jako rodová nekropole sloužil neustupovský kostel od samého počátku vidlákovské držby, až on je díky dochovanému náhrobníku nejstarším známým příslušníkem rodu prokazatelně zde pohřbeným (v kostele samozřejmě byli pohřbíváni místní šlechtici již v předchozích stoletích). Naše znalosti o Janovi samém se omezují na kusé pramenné doklady týkající se jeho majetkové držby. Ke změně dochází až po polovině 16. století. Výraznou postavou je poslední mužský potomek rodu, Janův syn Kuneš Vidlák ze Slavkova († 1563), jehož vazbu na Neustupov naznačuje domicil „na Neustupově“, uvedený i na náhrobníku. O Kunešových majetkových poměrech velmi přibližně svědčí částka 4.500 kgč, jimiž ohodnotil (v souladu s běžným zvykem zřejmě spíše podhodnotil) svůj majetek pro potřeby berní evidence roku 1557 (Placht 1949, 65).⁶⁾

Že v pramenné nouzi může být jediný letopočet poskytnout východisko pro další závěry (resp. hypotézy), ukazuje se v případě Neustupova právě za Kunšovy držby. Konkrétně máme k dispozici (dnes nedochovaný) letopočet 1557, ještě v prvních letech 21. století patrný na východním průčelí východního zámeckého křídla (Macek 2001, 8, 28, 85).⁷⁾ Ovšem interpretace letopočtů při studiu stavebních dějin objektů, na nichž se uplatňují, je snadná jen zdánlivě. Zdaleka ne vždy jsme schopni alespoň s určitou měrou pravděpodobnosti určit, k jaké konkrétní úpravě se dané vročení vztahuje. V našem případě můžeme nesporně datovat toliko omítku s plošnou sgrafitovou výzdobou na podstatně starším, pozdně gotickém zdivu (obr. 3).

Zjištění učiněná při průzkumu v letech 2000–2001 dovolují zařadit zásadní přestavbu rezidenčního sídla neustupovské vrchnosti do pokročilého 16. století (Macek 2001). Přístavbou severního křídla získává budova půdorys ve tvaru písmena L, který do současnosti přetrval v základním obrysu bez zásadních změn. Z prvotního jádra severního křídla se poměrně dobře dochoval dvorní trakt s arkádou, jež představuje zajímavý příklad mísení gotického a renesančního tvarosloví. Úprav v téže době doznal i původní gotický objekt, resp. nynější východní křídlo. Vedle už zmíněné souvislé omítky se sgrafitovou rustikou

a iluzivním armováním na nárožích lze v prvé řadě jmenovat i bohatě členěné renesanční štíty, zachycené na kresbě z konce 19. století. V době průzkumu nebylo možné v rámci rozsáhlé renesanční přestavby odlišit její případné dílčí fáze, natož se pokusit o jejich datování; jediné konkrétní vodítko představuje výše uvedené vročení 1557.⁸⁾

Nabíledni je předpoklad, že s přestavbami zámku souběžně docházelo k úpravám i sousedního kostela. Ostatně tyto stavby představovaly dvě základní složky jediného významového celku. Indicií je dvojice zvonů, pořízených pro kostel v letech 1548 a 1558, tedy v době Kuneše ze Slavkova (pokud ovšem tyto zvony byly primárně určeny pro neustupovský kostel, srov. níže). Sotva nás překvapí, že Kuneš po smrti spočinul právě v kostele, situovaném v těsné blízkosti jeho sídla. Pokud v případě posledního mužského člena rodu Vidláků ze Slavkova máme po ruce alespoň nějaké konkrétní náznaky koncepce budování rezidenčního areálu, u jeho nástupců jsou naše možnosti opět skromnější. Jisté nicméně je, že zdejší zámek sloužil i jim jako rezidence a kostel jako nekropole. Právě z doby Kaplířů, příženivších se na Neustupov v 60. letech 16. století, pocházela nemalá část vybavení kostelního interiéru, jak ji o století později zachytil tehdejší neustupovský farář (srov. níže).

Spojnicí mezi Vidláky a Kaplíři byl v daném případě sňatek Alžběty, roz. z Malovic († 1616/1617), vdovy po posledním z Vidláků Kunšovi, s Petrem Kaplířem ze Sulevic († 1576); z manželství vzešlo osm dětí, ovšem čtyři umírají záhy (srov. níže). Dědičkou Neustupova se stává Eva († 1618), Alžbětina dcera z prvního manželství, a tedy dcera Kuneš Vidláka. Nikdy nejjistě, jak dalece byl výběr Evina manžela opět z rodu Kaplířů věcí racionálního kalkulu ve smyslu pokračování v navázaném rodovém spojení. Kolem roku 1580 se provdala za Kašpara Kaplíře ze Sulevic († 1621). Neustupov zůstával i nadále sídlem dvojnásobné vdovy Alžběty (naživu byla ještě roku 1616, kdy kšaftovala a Neustupov figuruje v její titulatuře jako domicil, a zemřela krátce poté), a snad právě proto manželé přistoupili k budování nové rezidence – zámku ve Zvěstově.⁹⁾ Tento se napříště stal paralelní rezidencí k Neustupovu, ovšem role neustupovského kostela jakožto ohniska rodové paměti ani tímto dotčena nebyla. Ostatně ve Zvěstově kostel nikdy nestál. O obou manželích je známo relativně mnoho, a to nejen o politicky činném Kašparovi, ale i o Evě, jež velmi často vystupuje jako jedna ze stran rozličných majetkových transakcí (blíže Vidlák 1991, 133–139; Kozojed 2009, 105–107, 111, 119, 135, 155–157, 164). Z hlediska námi sledovaného tématu je podstatné pouze tolik, že jejich jediným (příp. jediným dospělým se dožívším) dítětem byl Albrecht Kaplíř, sídlící na statku Koleč na Slánsku. Zemřel však ještě za života obou rodičů roku 1616, přičemž zanechal po sobě několik dětí (které po roce 1621 těžce doplatily na politické aktivity svého děda

6) O více než uspokojivých majetkových poměrech držitelů Neustupova ve 2. polovině 16. století ilustrativním způsobem vypovídá i plných 5.000 kgč, jimiž na základě smlouvy se svými dcerami (1586) mohla volně disponovat Alžběta Kaplířová z Malovic (smlouvu zmiňuje ve svém kšaftu z roku 1616 – NA Praha, DZV 138, fol. L 4v–5r).

7) Letopočet se nacházel nad cihelnou zazdívkou mezi otvory v přízemí (srov. Macek 2001, obr. 25), v místech následně vážně poškozených zbudováním předimenzovaného vstupního prostoru krytého pultovou střechou.

8) Úsudek, že „na samém konci 16. století dala Eva [tj. Eva, Kunšova dcera, provdaná za Kašpara Kaplíře ze Sulevic] dosavadní tvrz rozšířit o renesanční severní křídlo a ve stejném duchu byly současně upraveny i zbývající části budovy, již lze od této doby již považovat za zámek“ (Kozojed 2009, 135), není podložen věrohodnými argumenty.

9) Můžeme se domnívat, že se manželé v této souvislosti také zadlužili, neboť Alžběta své dceři opakovaně vypomáhala půjčkami a splácením jejich dluhů (NA Praha, DZV 138, fol. L 5r–v).

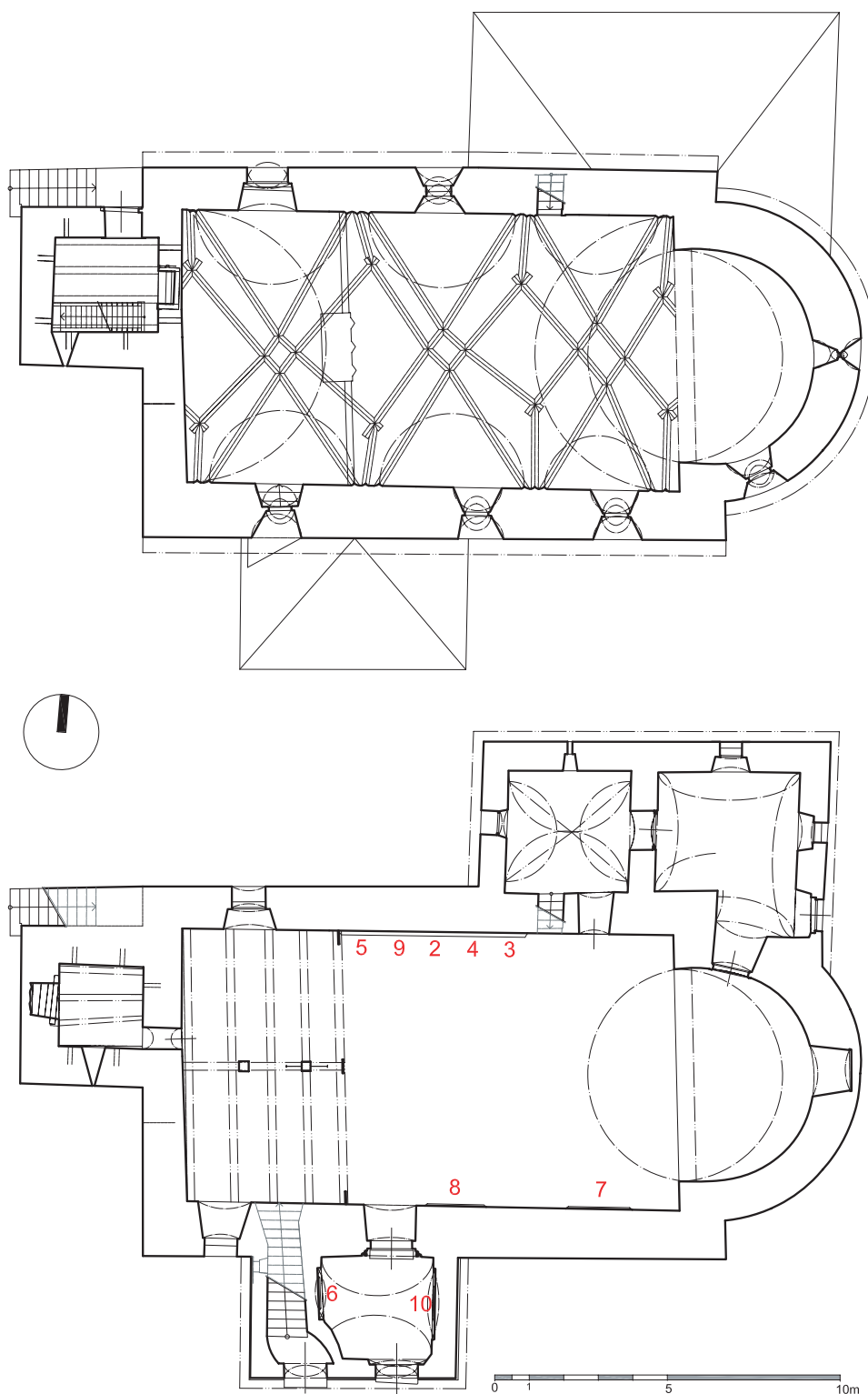
Kašpara). Nepochybně z matčina rozhodnutí našel místo svého posledního odpočinku i on v rodové nekropoli v Neustupově. V letech 1616/1617 až 1621 pak v rodové hrobce spočinuli tři další aktéři neustupovských dějin předbělohorské doby – dlouhověká Alžběta (datem ante quem její smrti je únor 1617, kdy byl intabulován její kšaft z října 1616), její dcera Eva (1618) a za další tři roky zřejmě i Evin manžel Kašpar (1621).¹⁰⁾

Dříve, než si připomeneme neslavný epilog vidlákovské, resp. kaplírovské etapy v neustupovských dějinách, obracíme pozornost ke kostelu, v němž je dochováno několik stavebních konstrukcí a řada dalších artefaktů z předbělohorské doby, jež stojí v centru našeho zájmu.

STAVEBNÍ PODOBA KOSTELA V 16. A RANÉM 17. STOLETÍ

Byť převážnou většinu interiérových stěn a vnějšího pláště kostela pokrývají kompaktní novodobé omítky a nátěry, jsme i při povrchovém průzkumu schopni poměrně dobře zjistit základní stavební etapy. Ačkoli těžiště naší pozornosti leží v předbělohorském období, je vzhledem k pochopení širších souvislostí nezbytné alespoň ve vší stručnosti nastínit stavební vývoj i v předchozích stavebních obdobích (středověkým konstrukcím bude věnována bližší pozornost v samostatném článku). Architektura neustupovského kostela se v odborné literatuře dostalo pozornosti především kvůli poměrně dobře dochovanému románskému jádru (např. *Mencl 1965; Merhautová 1971*), zato mladší úpravy, také pozoruhodné, stály stranou zájmu.

Přibližně orientovaný kostel (obr. 4) stojí uprostřed pozemku zrušeného hřbitova, přičemž jeho západní průčelí se nachází necelých 20 m od budovy zámku.¹¹⁾ Obvodové

Obr. 4: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Půdorysné plány, nahoře v úrovni přízemí věže, dole v úrovni 1. patra věže (zaměření J. Veselý a J. Kypka, 2014–2015; kresba J. Veselý).

10) Jeho bezhlavé tělo se v kostelní kryptě hledalo opakovaně, naposledy roku 1921 u příležitosti 300. výročí popravy „27 českých pánů“, ovšem vždy bez výsledku. Proto někteří autoři usoudili, že snad tu ani pohřben nebyl (např. *Dokoupil 1889, 34*). Tato otázka ale zůstává otevřená. Chabé možnosti identifikace jednotlivých pohřbů ovšem vyplývají již z Maříčkovy relace z roku 1677 (viz pozn. 32).

zdivo jádra – západní předstupující hranolové věže, podélné lodi a apsidy – narostlo téměř v celém současném rozsahu (co se týče půdorysu i výškového profilu) už hluboko ve středověku, a to ve dvou etapách. Z prvotní, románské svatyně se nejlépe dochovala západní věž. Dru-

11) Hlavní půdorysná osa kostela vede od severovýchodu k jihozápadu; v textu jej však budeme popisovat tak, jako by byl přesně orientován.

Obr. 5: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled od jihozápadu. Zachycena barokizovaná podoba věže před puristickými úpravami z 20. let 20. století, při nichž zanikl i přístavek při západním průčelí lodi (foto z pozůstalosti A. Podlahy, nedatováno; Sběrka fotografické dokumentace NPÚ GnŘ).

hou stavební etapu, při níž došlo k rozšíření půdorysu lodi do stávajícího stavu a vybudování dosud dochované apsidy, lze datovat na základě gotických tesaných prvků, najmě portálu hlavního vstupu, odhadem do 1. poloviny 14. století.

Od pozdního středověku do současnosti se celkový půdorys kostela postupně zvětšoval jen o menší přístavky po obvodu lodi a apsidy. Letmá zmínka v popisu interiéru kostela z roku 1677 – „kdež se do dveří kostelních z sínce vchází“ (Maržiček 1677, fol. 7r) – nás upozorňuje na existenci předsíně hlavního, tedy jižního vstupu do lodi. Nynější přístavek po jižním boku lodi sestává ze dvou samostatně přístupných částí – předsíně hlavního vstupu a schodiště, jež vede na kruchtu v západní části lodi. Na mapových podkladech stabilního katastru je však jižní průčelí lodi zobrazeno bez přístavku. Pokud se na tyto náčrty spolehneme (a není důvod k opaku), budeme rok 1830 považovat za datum ante quem stržení onoho „sínce“, v případě stávajícího přístavku pak za datum post quem výstavby.

V jádru podstatně starší je větší přístavek po severní straně kostela, rovněž dvoupřstorový. Jeho východní, k apsidě připojená část, která dnes slouží jako sakristie, byla v rozsahu obvodového zdiva znovu vybudována na starších základech, a to roku 1876 (Dokoupil 1889, 30); stáří v témže roce sneseného zdiva není zřejmé. Západní zaklenutý díl nyní slouží jako kaple. Z kamenů je zde vy-

skládán náznak Lourdské jeskyně. Původně tato prostora mohla sloužit jako sakristie, přičemž u obvodového zdiva můžeme předpokládat už středověké stáří. Je totiž málo pravděpodobné, že kostel v pozdním středověku postrádal sakristii. Ovšem dnes nic konkrétního nenasvědčuje gotické stavební fázi severního přístavku; nejstarší datovatelnou konstrukcí je valená klenba západní prostory, již lze podle tvaru styčných trojbokých výsečí jen rámcově datovat do raného novověku, nevyjímaje předbřlohorské období. Stručná zmínka z roku 1677 o umístění epitafu nad jakousi „kaplou k straně půlnoční [severní]“ (Maržiček 1677, fol. 9r) dává prostor nanejvýš pro spekulace nad existencí boční kaple. Pisatel mohl mít na mysli právě prostoru, v níž je nyní umístěna kopie Lourdské jeskyně.

Další, a sice nejmladší přístavek se nacházel v koutu tvořeném jižním bokem věže a západním průčelím lodi (obr. 5). Existoval jen krátce; výstavba proběhla na konci 19. století, stržení zapříčinila puristická úprava západního průčelí kostela ve 20. letech 20. století. Podobu tohoto patrového přístavku, v němž bylo patrně umístěno schodiště na kruchtu, částečně zachycuje historická fotografie. Do 90. let 19. století v těchto místech, tedy při jižním boku věže, probíhala krytá dřevěná chodba na zděných pilířích. Ta spojovala 1. patro zámku s kostelní lodí, kde ústila na kruchtu. Podobu chodby zachycují (nejméně) dvě velmi schematické kresby (Dokoupil 1889, 27; Sedláček 1890, 290) a fotografie vlepená do obecní kroniky (reprodukce: Macek 2001, obr. 3). K jejímu zboření došlo krátce po roce 1890 (Podlaha – Šittler 1898, 61). Chodba na první pohled budí dojem velkého stáří, případně již renesančního (takové chodby, byť zpravidla zděné, nebývaly v té době výjimkou). Jelikož ale není zakreslena na mapě stabilního katastru z roku 1830, lze uvažovat, že zřízena byla až poté. Při pohledu na vnější líc západní obvodové zdi lodi nenacházíme žádné stopy ani po dřevěné chodbě, ani pozdějším patrovém přístavku, a přitom je zdivo po puristickém zásahu v těchto místech kompletně zbaveno omítek. Je to překvapivé tím více, že tu (jižně od věže) dobře vidíme svislou spáru, která v místě prvotního jihozápadního nároží lodi odděluje zdivo dvou středověkých etap. Po zazdínce druhotně vylámaného, poměrně rozměrného otvoru, který bychom mohli spojit s vyústěním chodby, však zdánlivě není ani stopy. Tuto „absenci“ lze nejspíš přičíst na vrub pečlivému zahlazení spár mezi kameny ve 20. letech 20. století. A můžeme navíc předpokládat, že tehdy byla pohledově rušivá zazdívka vstupu na kruchtu, dost možná tvořená smíšeným zdivem, vysekána a nahrazena imitací středověkého kamenného líce. Dlužno ještě dodat, že „as pod... dřevěnou spojovací chodbou“ se prý nacházela ještě jedna chodba, a sice podzemní, jež „z velkých sklepů zámeckých... pod kostel vede, na druhém tom konci však jest zazděna“ (Dokoupil 1889, 34). Ze středního dílu sklepů východního zámeckého křídla sice mohl k východu vybíhat ještě nějaký další prostor, jehož konstrukce dnes nejsou patrné, že by však vedl až pod kostel, považujeme za dosti nepravděpodobné.

O celkových hmotových poměrech kostelní budovy v předbřlohorské době si můžeme učinit poměrně dobrou představu, neboť je zjevné, že zdivo věže, lodi i apsidy tehdy dosahovalo přibližně stejné výšky jako dnes. V barokních časech sice došlo k zvýšení věže o jedno patro, leč

to vzalo za své při puristické úpravě západního průčelí (obr. 5).¹²⁾ Neřešitelnou otázkou však zůstává, jak si máme představit obrysy střech v časném novověku. Dnešní jehlanová střecha věže pochází až z 20. let 20. století. Dochovaný krov lodi lze podle charakteristické konstrukce datovat do 18. století; dendrochronologická analýza poskytla neprůkazné datum kácení dřeva dvou trámů 1761/1762.¹³⁾ Nepřístupná konstrukce střechy apsidy prý pochází z roku 1856 (*Dokoupil 1889, 30*).

Zdali se pod novodobými vnějšími omítkami dochovaly zbytky starších úprav fasád, není zřejmé. Na západní straně podlehl puristickému zásahu ve 20. letech 20. století. Omítky na všech bocích věže a západním průčelí lodi byly tehdy kompletně osekány. Alespoň matnou představu o charakteru historických omítek a jejich barevném pojednání poskytují kusé údaje v literatuře. Na konci 19. století pod povětrností narušenými svrchními vápennými nátěry prosvítala „na různých místech červeně malovaná rustika, kterou zejména nároží věže a lodi zdobený bývaly...“, přičemž jihozápadní nároží lodi „bylo omítnuto dvojitou omítkou; spodní vrstva je barvy hnědožluté, hoření pak bílá a v této vyškabán až na tmavou maltu jednoduchý sice, nicméně však přec úhledný ornament přímočarý...“; prý to byly zbytky „sgrafitta... ze sklonku sedmnáctého století“ (*Dokoupil 1889, 29–30*). Mladší publikace přináší podobně letmou zmínku: „na jihozápadním rohu [zřejmě jihozápadní nároží lodi] patrně červené rustikování: dvojnásobnou páskou na přič rýhovanou obroubené obdélníky, vodorovně kladené“ (*Podlaha – Šittler 1898, 61*). Z obou popisů jasně vyplývá, že autoři na nárožích viděli iluzivní armování, dost možná ze dvou časových vrstev. Jejich stručné údaje ale neposkytují vodítko pro přesnější datování než jen velmi rámcově do raného novověku, tj. do renesanční až barokní doby. Podle na konci 19. století patrného letopočtu 1690, dnes zakrytého, případně zaniklého, na východním štítu lodi (*Vlasák 1873, 70–71; Dokoupil 1889, 30*) lze hypoteticky uvažovat, že v té době došlo mimo jiné na novou úpravu fasád.

Z aktuálního průzkumu stavby vyplývá několik konkrétních zjištění ohledně polohy a podoby některých dveřních a okenních otvorů v předbělohorském období. Hlavní, předsíní krytý vstup do kostela se dodnes nachází na jižním boku lodi. Stále je opatřen raně gotickým ostěním, jež jej řadí k druhé rozlišitelné stavební etapě, při níž došlo k rozšíření lodi do dnešního rozsahu. Nelze vyloučit, že tento vstup mohl být v pozdním středověku či časném novověku chráněn (dřevěnou) předsíní. V ose apsidy druhotně proražený, nyní zaslepený vstup (s nedochovaným kamenným ostěním ve vnějším líci zdi) řadíme k barokní stavební etapě.

U románské věže zjišťujeme dva exteriérové vstupy. Původní se nachází na jejím severním boku, příznačně v úrovni 1. patra. Po jak dlouhou dobu byl tento otvor

Obr. 6: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie, renesanční (východní) okno severního průčelí lodi (foto J. Kypta, 2015).

funkční, není zřejmé; na konci 19. století byl zazděný (*Dokoupil 1889, 27*). Tehdy se do věže vstupovalo druhotně proraženým otvorem v západní zdi jejího přízemí, odtud pak po žebříku do vyšších pater; dva původní románské vstupy z lodi do věže, umístěné v přízemí a 1. patře, byly tehdy také zaslepeny. Druhotně proražený, nyní zazděný vstup v přízemí věže nevykazuje žádné datovatelné znaky. Stejně tak neumíme datovat stržení původní křížové klenby tohoto prostoru. Nevíme tedy, jakým způsobem byla věž přístupná, ať z exteriéru či interiéru lodi, v dlouhém období od gotické etapy po 19. století.

Co se týče vnějšího pláště kostela, z našeho úhlu pohledu nabývá na významu pětice stávajících vysokých oken lodi a apsidy, neboť jejich vytvarování v románském a raně gotickém zdivu lze spojit právě s renesanční stavební etapou.¹⁴⁾ Nasvědčují tomu nejen jejich tvary (obr. 6), ale i prostorové vztahy k výšeším renesanční klenby v lodi. Na jižní straně lodi se nacházejí tři okna, vcelku souměrně rozvržená, přičemž středové je vůči ose fasády zřetelně posunuto k východu, aby nekolidovalo s portálem hlavního vstupu. Záklenky všech tří oken se nacházejí ve stejné úrovni. Západní, kruchtu osvětlující okno je zespodu výrazně zkráceno; není zřejmé, zda druhotně, či od počátku (v nice tohoto okna je umístěn nynější vstup na kruchtu). Tvary i proporce oken se vzájemně shodují. Mají oboustranné nálevkovitě rozevřené špalety, půlkruhové záklenky, vlastní ostění je však lehce hrotité. Jedi-

12) Barokní zvonové patro věže spolu se střešní bání zachycují fotografie a kresby z přelomu 19. a 20. století. *Dokoupil*, jenž čerpal z farní kroniky, uvádí, že věž kostela hrozila v roce 1768 zřícením. Tehdejší patronátní pán proto nechal zazdít románská sdružená okna ve dvou nejvyšších patrech a současně vybudovat hrázdnou nástavbu. Ta byla roku 1773 snesena a nahrazena zděným patrem se střešní bání (*Dokoupil 1889, 28–29*).

13) Veškeré dendrochronologické analýzy (včetně odběru vzorků) provedl Tomáš Kyncl v roce 2014.

14) Při posuzování současného tvaru oken lodi se však musíme mít na pozoru, neboť prý byla roku 1875 „zgotisována“ (*Podlaha – Šittler 1898, 63*).

Obr. 7: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie, loď s dodatečně vloženou renesanční klenbou, pohled od východu (foto J. Veselý, 2013).

Obr. 8: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie, loď s dodatečně vloženou renesanční klenbou, pohled od západu (foto J. Veselý, 2013).

né podobné okno na severní straně lodi se nachází v ose fasády. Oproti protilehlým otvorům je však mírně širší, a především má segmentový záklenek (obr. 6). Absenci východního okna zapříčinila přístavba po boku lodi. A proti jižnímu zkrácenému renesančnímu oknu se nachází menší okno barokní (s kolmými špaletami). Zbývající dvě okna lodi, jež osvětlují z jižní a severní strany prostor pod kruchtou, zjevně patří k barokní (jižní kruhový otvor), resp. ještě mladší stavební etapě (severní čtverhranný otvor). Apsida je osvětlena dvěma okny, z nichž osově šterbinové, s tesanou trojlistou kružbou, lze označit za původní součást středověkého obvodového zdiva. Druhé okno na jihovýchodní straně, zjevně druhotně prolomené, patří k renesanční etapě. Svým tvarem i rozměry se shoduje s trojicí hlavních oken jižního průčelí lodi. Všechny

románské okenní otvory věže – galerie sdružených oken ve dvou nejvyšších patrech, šterbinové otvory v nižších podlažích – zůstaly až do barokní přestavby podle všeho nedotčeny; minimálně sdružená okna byla zaslepena roku 1768 (Dokoupil 1889, 28–29). Průčelí západní věže tedy v předbělohorské době nejspíš vyhlížela jako dnes, ovšem patrně s tím rozdílem, že byla omítnuta.

Architektura středověkého kostela doznala na počátku novověku zřejmě nejvýraznějších změn v interiéru. Nejenže byla loď s apsidou prosvětlena pěticí velkých oken, ale především byla do té doby plochostropá loď opatřena cihelnou valenou klenbou působivého renesančního tvarosloví.¹⁵⁾ Pročleněna je třemi páry styčných trojbokých výsečí a zdobena hřebínkovým obrazcem na způsob vrcholně gotické síťové klenby: s řadou kosočtverců ve vrcholu, tvořených protínajícími se omítkovými hřebínky, jež vycházejí z hran výsečí a také z klenebních výběhů. Bezesporu současně se zaklenutím lodi byl v celé výši vyzděn i dnešní vítězný oblouk – prostého půlkruhového tvaru, bez profilace i říms. Vrchol středověkého půlkruhového vítězného oblouku, přesahujícího rub valené klenby lodi, je patrný v podstřeší. Nynější konstrukci klenby apsidy nelze bez hloubkového průzkumu blíže datovat. Nicméně její organická návaznost na současný vítězný oblouk svědčí spíše pro její renesanční stáří. K renesanční

stavební fázi dále můžeme – ovšem jen hypoteticky – přiřadit výstavbu západní poloviny severního přístavku. Byť tomu dosti nasvědčuje tvar klenby (valená se styčnými výsečemi) dané prostory, vyloučit nemůžeme ani její pobělohorské stáří. V ostatních prostorách kostela, včetně podstřeší, nenacházíme žádné další konstrukce, které bychom mohli datovat do předbělohorského období.

Pokusíme-li se ve zkratce charakterizovat renesanční přestavbu kostela, lze konstatovat, že ač se nezměnila celková hmotová skladba budovy (oproti předchozímu stavu se mohly jen mírně změnit proporce střešních), přesto její vnější i vnitřní vzezření doznalo zásadních úprav, a sice u lodi i apsidy. Přitom nesmíme zapomínat na konstruk-

15) Existenci staršího dřevěného stropu lodi dokládají úseky omítaného zdiva nad rubem klenby.

Obr. 9: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie, detail klenby lodi s východním oknem, jižní stěny (foto J. Veselý).

ce a výzdobné prvky, které se nám nedochovaly. Prolovení velkých oken v lodi a apsidě zřejmě obnášelo i novou úpravu fasád, a to nejen co se týče omítek (pasparty, iluzivní kvádrování či armování), ale patrně i korunních říms. Zároveň s výstavbou klenby v lodi byl nad ní nejspíš vztyčen nový krov, který v rámci uvažovaných zaniklých renesančních konstrukcí bezesporu patřil k nejnákladnějším. Další náročné stavební práce probíhaly v podzemí lodi, kde byly vybudovány krypty (srov. níže), s čímž souviselo i pořízení nové, příp. upravení starší, dlažby.¹⁶⁾ Bez hloubkového průzkumu se nemůžeme vyjádřit k podobě kruchty v časném novověku.¹⁷⁾ Už jsme si připomněli možné zaniklé prvky exteriérové výzdoby, mnohem výtvarně náročněji ovšem mohl být kostel pojednán uvnitř – vedle plastického síťového obrazce klenby to mohla být především nástěnná výmalba. I přes rozsáhlé časně novověké zásahy do hmoty lodi ale zůstal ušetřen přinejmenším jeden pohledově podstatný architektonický prvek předchozí doby, a to raně gotický portál hlavního vstupu.

V kontextu výpovědních schopností dochovaných písemných pramenů a náhrobníků, které formou „příběhu“ dovolují sledovat postupné budování šlechtické rodové nekropole v neustupovském kostele, bychom chtěli přes-

něji časově zařadit jeho doložitelné stavební úpravy z počátku novověku. Tvary oken a plastický dekor klenby lodi však dovolují toliko rámcové datování – do 2. poloviny 16. až počátku 17. století. Nedostávají se nám ani nepřímé opory v tom smyslu, že bychom na základě známé absolutní chronologie stavebních fází zámku předpokládali, že víceméně v témže období došlo i na větší úpravy kostelní budovy. Rozsáhlou proměnu gotické tvrze v renesanční zámek lze za dnešního stavu poznání datovat v podstatě do téhož širokého rozpětí jako přestavbu kostela. Jediná datační opora v podobě letopočtu 1557 na sgrafitové fasádě gotického objektu neposkytuje potřebnou jistotu k dataci zásadní renesanční přestavby, tj. přístavby severního křídla, natož pak kostela. Máme za to, že ničím konkrétním nelze podložit úvahu, že „*k této etapě [doložené letopočtem 1557] se velice dobře váže podoba oken lodi neustupovského kostela*“ (Macek 2001, 70).

Meze našeho poznání si ještě naléhavěji uvědomíme při úvaze o případné pozdně středověké stavební etapě kostela. Neustupov se do rukou Vidláků dostal už krátce po polovině 15. století, ovšem ani na základě poměrně pečlivého průzkumu nejsme schopni postihnout – na rozdíl od rezidence – pozdně gotickou stavební etapu kostela, a to ani na příkladu byť jediné dochované (lépe řečeno ohledatelné) konstrukce. Nicméně můžeme si poměrně dobře představit určité typy pozdně středověkých stavebních úprav a výzdobných prvků, které mohly beze zbytku zaniknout. V této souvislosti tanou na mysli nástěnné malby v exteriéru i interiéru či třeba tesaný sanktuář.¹⁸⁾ Dále lze spekulovat, že přibližně v místech renesančních oken mohla být prolomena pozdně gotická okna.

Na druhé straně je zapotřebí vzít v potaz, že u početné skupiny v jádru středověkých kostelů na širším Benešovsku jen v opravdu výjimečných případech zjišťujeme pozdně gotické stavební etapy. Je tedy pravděpodobné, že i neustupovský kostel prošel zhruba stoletým obdobím (1450–1550) po stavební stránce prakticky beze změny. Zato k jeho renesanční etapě se nám i z příslušného regionu dostává pozoruhodného komparačního materiálu. V první řadě nás zaujmou dva kostely s dodatečně vloženými renesančními klenbami s hřebínkovými obrazci. Po formální stránce bližší příklad nalezneme v drobné vsi Tožice (okres Benešov). Loď zdejšího kostela, jejíž obvodové zdivo patří první (tj. pozdně románské) stavební etapě, byla v předbělohorském období opatřena valenou klenbou se třemi páry trojbokých výsečí (obr. 12). Stejně jako v Neustupově i zde vybíhají omítkové hřebínky z hran výsečí a krátkých úseků patek klenby. Na jejím vrcholu pak vytvářejí geometrický vzorec na způsob vrcholně gotické síťové klenby. Jako analogie k Neustupovu si tožický kostel zasluhuje pozornost dvojnásob, neboť jeho renesanční etapu lze také dát do souvislosti s konkrétním šlechtickým rodem – Trmalů z Toušic. Jejich erb se uplatňuje na zvonu ve věži ulitém roku 1617; v dedikačním nápisu je dále uvedeno, že jej nechala pořídit Alžběta Trmalová z Toušic. V lodi se pak dodnes nacházejí dva náhrobníky,

16) Možné stopy po vstupech do krypt v lodi jsou pro průzkum kvůli novodobé prkenné podlaze a lavicím prakticky nepřístupné.

17) Dnešní dřevěná kruchta je v jádru patrně barokní, přičemž doznala úprav v 19. století.

18) Většina patrných úseků středověkých omítek v podkroví lodi nebyla opatřena malovanou výzdobou, s výjimkou červeného prostého pruhu těsně pod stropem a většího (značně poškozeného, ikonograficky neurčitelného) obrazu ve východní polovině severní stěny. Malby se však mohly nacházet v nižší úrovni.

Obr. 10: Střeziměř (okres Benešov), kostel sv. Havla, renesanční, dodatečně vložená klenba gotického presbytáře (foto Š. Kolářová, 2015).

Obr. 11: Střeziměř, kostel sv. Havla, renesanční, dodatečně vložená klenba gotické sakristie (foto Š. Kolářová, 2015).

Obr. 12: Tožice (okres Benešov), kostel sv. Martina, renesanční, dodatečně vložená klenba pozdně románské lodi (foto Z. Neustupný, 2015).

oba z roku 1532; jeden patří Bohuslavu Trmalovi z Toušic, druhý Kateřině Trmalové z Nehvizdek (Podlaha – Šittler 1898, 121–123). Druhý pro nás zajímavý kostel v regionu se nachází ve vsi Střeziměř (okres Benešov) na samém po-

pátým (osovém) výběhem (obr. 10). Z každého klenebního výběhu současně vybíhají i husté svazky omítkových hřebínků, které se ve vrcholech protínají tak, že vytvářejí kosočtvercové obrazce či jen prosté průniky. Podobné jsou

mezi jižních a středních Čech. Dosud se nestal předmětem podrobnějšího zkoumání, a proto lze jeho jádro na základě kamenických prvků jen rámcově datovat do 2. poloviny 14. až 1. poloviny 15. století. Gotická loď zůstala dodnes sice plochostropá, nicméně v časném novověku byl zaklenut zprvu rovněž plochostropý gotický presbytář obdélného půdorysu, a to spolu s přilehlou sakristií, jejíž obvodové zdivo rovněž patří ke gotické etapě. Po konstrukční stránce se cihelné klenby v obou prostorech výrazně liší od neustupovského příkladu, vzájemně je však spojuje hřebínkový dekor (Podlaha – Šittler 1898, 112–116). Presbytář je završen dvěma poli křížových kleneb, z nichž východní je tvarově deformováno

dekorována dvě pole křížových kleneb v sakristii (obr. 11). Renesanční klenby tožického ani střezimířského kostela nelze za současného stavu poznání datovat přesněji než do 2. poloviny 16. až počátku 17. století.¹⁹⁾ Byť kostely na Benešovsku stále čekají na důkladné stavebněhistorické zmapování, lze už na základě zběžné probírky soupisové literatury a kartotéky nemovitých památek na středočeském pracovišti NPÚ získat dojem, že do podoby jen málokterých z nich se vepsaly (dnes „čitelné“) renesanční přestavby.²⁰⁾ Klenby s hřebínkovou výzdobou v interiérech venkovských kostelů jsou i v širším regionálním měřítku vzácné. Z dalších středočeských analogií se v první řadě nabízí renesanční úprava známého románského kostela v Jakubu u Kutné Hory (*Kibic ml. – Vaněk 2012, 81–82*). Jeho loď byla v 50. letech 16. století završena valenou klenbou s hřebínky, jejíž bližší datování je možné díky výsledkům dendrochronologické analýzy dochovaného krovu nad ní. A zároveň nás zaujme, že kostel v Jakubu právě ve 2. polovině 16. a na počátku 17. století sloužil jako poměrně časté pohřebiště regionální šlechty, o čemž dnes vypovídá několik dochovaných náhrobníků. Snad ještě zajímavějším příkladem je drobný, v jádru raně gotický kostelík na Strážišti na Příbramsku (*Beránek – Doležal – Korenů 2002*). Dnes jeho presbytář završuje klenba s hřebínky, vročená původním pamětním nápisem (1616) a zdobená heraldickými malbami. Pod podlahou presbytáře se z téže doby nachází krypta a v jeho stěnách jsou nyní osazeny četné šlechtické renesanční náhrobníky.

INTERIÉR KOSTELA V 16. A RANÉM 17. STOLETÍ – NEKROPOLE SLAVKOVSKÝCH, MALOVCŮ A KAPLÍŘŮ

Pokoušíme-li se nahlédnout do zmizelého interiéru konkrétního kostela v určité době, jedná se většinou o více či méně fragmentární a nemalou měrou statickou rekonstrukci vycházející ze dvou základních skupin pramenů – hmotných, tj. dochovaných artefaktů, a písemných. Jen naprosto výjimečně máme k dispozici prameny ikonografické. Některé písemné prameny nám mohou osvětlit vzájemné prostorové a případně i funkční vazby, někdy poskytují představu o zaniklé výzdobě či mobiliárním vybavení. Hmotné i písemné prameny mohou za příznivého stavu objasňovat také širší dobový kontext, a vytvářet tím rámec rekonstrukce.

Jaká je druhová škála a výpovědní hodnota pramenů, jež se nám nabízejí pro rekonstrukci podoby interiéru neustupovského kostela na přelomu 16. a 17. století, event. na sklonku kaplířovské éry? Mezi hmotnými památkami dominuje poměrně početná skupina náhrobníků. Ze sle-

Obr. 13: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie, křtitelnice zhotovená roku 1611 (foto Š. Kolářová, 2015).

dované doby se dochovala ještě křtitelnice, dosud umístěná v kostele.²¹⁾ A pak už jen dva renesanční zvony, jež se dnes nacházejí v nejvyšším patře románské věže.²²⁾ Oba jsou opatřeny nápisy, z nichž vedle datace vyplývá pouze tolik, že starší (1548) slil k počtě pána Boha, Panny Marie a všech svatých mistr Stanislav, zatímco druhý (1558) byl slit v Benešově (*Dokoupil 1889, 34; Podlaha – Šittler 1898, 64*); ve druhém případě se snad můžeme domnívat, že zvonařem byl Matěj Špitc, jenž slil i zvon v kostele netvořic-kém.²³⁾ Oba tedy patří do téže doby, kdy máme vročením

19) Nad lodí tožického kostela se dochoval renesanční krov, který nejspíš vznikl současně s valenou klenbou. Sice už byla provedena jeho dendrochronologická analýza, bez patřičného komentáře ale není zřejmé, které ze dvou publikovaných dat – 1564/1565, 1590/1591 – je určující pro dataci vztyčení krovu (viz www.dendrochronologie.cz).

20) Jediná souborná práce o středověké architektuře Benešovska (*Váňová 1990*) je značně povrchní. Jelikož se Neustupov nachází blízko hranic tábořského okresu, patřičný záběr komparace tím přesahuje dnešní administrativní pomezí středních Čech. Ovšem tento úkol je velmi ztížen absencí příslušného dílu Soupisu památek historických a uměleckých v Království českém.

21) Dva mosazné svícny, v kostele dosud dochované, jsou v literatuře datovány do 16. století (*Podlaha – Šittler 1898, 64*). Za mnohem pravděpodobnější však považujeme možnost, že vyrobeny byly až v 19. století.

22) Ještě donedávna byly zvony zavěšeny na dřevěné stolici z 20. let 20. století (podle dendrochronologického rozboru jednoho odebraného vzorku – z jižního sloupku západní vazby). V roce 2008 došlo k dosti nešetrné elektrifikaci zvonů, přičemž dřevěné hlavy nahradila železná konstrukce a vyřezány byly i další prvky.

23) Nápis na starším zvonu zní: ANNO DOMINI 1548 ISTA CAMPANA FVSA EST AD LAVDEM DEI OMNIPOTEN / TIS ET BEATE MARIE VIRGINIS ET OMNIBVS SANCTIS PER ME MAGISTRVM STA / NISLAVM (N a 4 v letopočtu zrcadlově), na mladším zvonu: LETHA PANIE M D L VIII SLYT GEST TENTO ZWON WMIESTIE BENES-SOWIE (N zrcadlově, E jako 3, M v WMIESTIE jako H s třetí nožič-

doloženy úpravy zámku (1557). Starší je zdoben dvěma plastickými, z nichž jednu lze nesporně označit za hlavu Krista, druhá pravděpodobně představuje stojící postavu Krista. Druhý zvon je opatřen pěti reliéfními plaketami, z nichž na každé je zobrazeno po jedné alegorické postavě. Jelikož ani jedním nápisem není deklarován vztah zvonu přímo ke kostelu v Neustupově, nemůžeme vyloučit, že sem byly přeneseny v mladším období. Ostatně v popisu kostela z roku 1677 je uvedeno, že tehdy se v jeho věži nacházely dva zvony přenesené kolem roku 1650 Janem de Areyza z kostela v blízkém Oldřichovci. Zatímco o jednom zvonu se uvádí, že byl slit v Benešově a nesl malovecký erb, druhý zvon je toliko zmíněn bez dalšího upřesnění. Pořízení dnes ztraceného zvonu s erbem velmi pravděpodobně souvisí s Alžbětou, roz. Malovcovou († 1616/1617), vdovou po Kunši Vidlákově a Petru Kaplířovi.²⁴⁾

Z našeho úhlu pohledu je obzvláště zajímavá cínová křtitelnice (obr. 13–15), protože poskytuje konkrétní představu o sociální síti kostela. Okruh pořizovatelů se odráží v nápisu obíhající v dvou řádcích okraj jejího víka. Byl jsou části textu dnes setřeny, lze jej celkově rekonstruovat podle starších opisů (*Podlaha – Šittler 1898, 64; Maržiček 1677, fol. 9v, s chybným vročením 1617*). Víme tak, že křtitelnici nechala roku 1611 pořídit vrchnost, tj. Kašpar Kaplíř ze Sulevic, (jeho žena) Eva Kaplířová, roz. ze Slavkova a (jeho tchýně) Alžběta Kaplířová, roz. z Malovic, a to za přispění panského úředníka Jana Škrumlocha a místní farní obce.²⁵⁾ Na tělu vlastní nádoby se uplatňují tři reliéfní erby – Kaplířů ze Sulevic, Vidláků ze Slavkova a Malovců. Zvláště jmenovitá zmínka o farní obci stojí za pozornost. Atribuce tohoto druhu nebyly samy o sobě ničím zvláštním (a známe je již z 15. století), ovšem zajíma-

Obr. 14: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie, detail výzdoby křtitelnice, zleva doprava erby Kaplířů ze Sulevic, Vidláků ze Slavkova a Malovců (foto Š. Kolářová, 2015).

vá je v daném směru deklarovaná součinnost vrchnosti, jejího úředníka a obce při pořizování vybavení kostela. Že tomu tak nebylo jen při financování křtitelnice, je více než pravděpodobné.

Svým tvarem i výzdobou patří neustupovská křtitelnice mezi charakteristické ukázky své doby. Nádobu ve tvaru obráceného zvonu nese trojice noh ztvárněných jako lví tlapy. K zaoblenému dnu připojené části noh mají podobu hlav vousatých mužů s knížeckými čapkami. Manipulaci s křtitelnicí usnadňují pohyblivé kruhy v ženských maskaronech, umístěných proti sobě přibližně v polovině výšky těla nádoby. V téže úrovni ji také zdobí zmíněné reliéfní šlechtické erby. Tři zarážky na víko při okraji nádoby jsou ztvárněny jako mužské hlavy s přilbami (?). Okraj vyklenutého víka obíhá ve dvou pásech vyrytý majuskulní nápis. Vedle novodobé výzdoby v podobě dvojice hlav andělíčků je víko dodatečně doplněno i o dva znakové štítky podivných tvarů, jimiž se zvětšil vinohradský císař Karel Král, jenž křtitelnici roku 1904 restauroval. Patrně tento zásah zapříčinil, že byly setřeny části nápisu, jež četli koncem 19. století autoři Soupisu památek (*Podlaha – Šittler 1898, 64*). Ovšem ještě dříve zmizelo (asi nejen) příjmení úředníka Jana Škrumlocha, kdysi naštěstí zaznamenané (*Maržiček 1677, fol. 9v*). Ostatně všechny původní prvky reliéfní výzdoby, nanejvýš erby, vykazují celou řadu poškození (snad i vlivem žáru) a stop mladších úprav, patrně vícenásobných. Přestože neustupovská křtitelnice není signována, lze uvažovat o konkrétní atribuci. Nacházíme na ní specifické detaily výzdoby jako na křtitelnici z Kosovy Hory, opatřené datací (1590) a nápisem, v němž je mimo jiné uvedeno, že ji zhotovil Jan Hradecký (*Podlaha – Šittler 1898, 15–16*). Zvláště nápadná je shoda ve ztvárnění mužských hlav s čapkami, které samy o sobě představují charakteristický prvek výzdoby noh renesančních křtitelek, ovšem míra vzájemné podobnosti (např. detaily vousů) dovoluje předběžně uvažovat o stejné formě k jejich výrobě. Mimochodem, křtitelnici z Kosovy Hory rovněž zdobí reliéfní erby šlechtických rodů.²⁶⁾

kou). Přepisy pořídil Petr Vácha.

24) „No. 5to Na zvonicí nachází se zvon prostřední, k chrámu Páně svatého Havla do Voldřichovce patřící, na němž jest erb malovecký, někdy za starodávna v městě Benešově slitý. Ten zvon a ještě druhý podobný dal jest pan Joan de Arizaga kostelu oldřichovskému odnítí a na věž chrámu Páně neustupovského k jiným zavěsiti, kterýžto dva zvony zase na své místo odevzdané že mají býti. Nynější vysoce urozený pán pan collator obzvláštní restaurator toho spustlého kostela oldřichovského milostivě se resolutovati ráčil.“ (*Maržiček 1677, fol. 10r*).

25) Nápis zní: [LETHA. PA]NIE. 161[1]. TATO. K[RZ]TITELNICE VDEL]ANA. ZA PANOWANI [VROZENEO A STATECZNE]HO. RYTIRZE. PANA. KASSPARA. KASSPARA. KA[PLIRZE. Z SVLEVICZ] GEHO. (MILO)STI. CZYSARZE. RZYMSKEHO. RADA. APVRKRABIE. KRAGE. HRAD[ECKEHO. A. V]ROZENE. PANI. EWY. [KAPLIR]ZOWE. Z SLAWKOWA. A VROZENE. PAN[NY. ALZBI[ET]Y. KAPLYRZOWE. Z MALOWICZ. A TOHO. CZASV. AVRZEDNIKA. PANA. IANA [SSKRV]MLOCHA. A NAKLADEM. WSSY. OSADY. TOHO. ZADVSSY. Pismo „D“ je retrográdní, oddělovací znaménka ve tvaru stylizovaného paragrafu, poslední číslice v letopočtu nejisté čtení, v hranatých závorkách doplněna poškozená místa podle kontextu, Maříčka a prapopisu, v kulatých závorkách rozvedená zkratka. Přepis pořídila Šárka Kolářová.

Obr. 15: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie, detail výzdoby křtitelnice, vlevo erb Malovců (foto Š. Kolářová, 2015).

Klíčový význam z hlediska rekonstrukce renesanční podoby vybavení interiéru neustupovského kostela náleží – podobně jako v mnoha jiných lokalitách – náhrobníkům, jež dnes představují jediný patrný pozůstatek nekropole patronátního rodu. Není třeba zvláště zdůrazňovat, že náhrobníky byly ve své funkci uchování památky na zemřelé těsně propojeny s dalšími druhy memoriálních artefaktů z různých materiálů a rozličné kvality výtvarného či řemeslného zpracování. V první řadě lze jmenovat epitafy, dále nápisové desky či nápisy na stěnách, korouhve, pohřební štíty apod. Oproti náhrobníkům všechny tyto artefakty mnohem snáze podléhají zkáze. Zřejmě i to je důvod, proč jim – s výjimkou výtvarně atraktivních epitafů – dosavadní bádání věnovalo jen okrajovou pozornost, zvláště pak ve venkovském prostředí.²⁷⁾

26) Vzájemné shody mezi křtitelnicemi z Kosovy Hory a Neustupova zjistila Šárka Kolářová, již patří náš velký dík. Zároveň nás upozornila na křtitelnicu z kostela v blízkém Jankově, kterou lze na základě stejných detailů výzdoby pravděpodobně pokládat za výrobek téže dílny.

27) Na venkovské poměry mimořádný (ve smyslu značně torzovitého stavu dochování pramenné základny, v dobovém kontextu naopak poměrně běžný) soubor epigrafických a heraldických památek se dochoval v kostele v Blížejově u Domažlic (Anderle – Procházka 2013). K jeho presbytáři byla v roce 1556 nákladem Kašpara Gotfrýda z Žebnice přistavěna pohřební kaple, nynější sakristie, do níž se dodnes vstupuje honosným renesančním portálem s memoriální nápisovou deskou s erby, opatřenou vročením. Další pamětní, tentokrát rudkou provedený nápis (1563) se dochoval na stěně bývalé kaple; za zmínku stojí i soubor renesančních malovaných heraldických dřevěných desek, druhotně vsazených do rokokové chůrové lavice, a 15 renesančních náhrobníků nižší šlechty z okolí.

Funerální artefakty si zasluhují naši pozornost tím spíše, že neustupovský kostel sloužil jako nekropole vrchnosti kontinuálně po řadu generací od 2. poloviny 15. století až do roku 1621 – k Vidlákům ze Slavkova přibyli příslušníci příbuzensky spřízněných rodů Malovců a Kaplířů. Do současnosti se zde dochovalo celkem devět kamenných náhrobních desek z 2. poloviny 16. století, nyní druhotně osazených na stěnách lodi a předsíně. Ještě v 70. letech 20. století byl na jižní fasádě lodi k vidění další náhrobník (z roku 1545), nyní nezvěstný.²⁸⁾ Spolu se dvěma dalšími, o nichž máme povědomí díky relaci z roku 1677, je evidujeme v stručném soupisu (viz níže). Dvěma deskám, které na první pohled zaujmou výtvarným pojetím i rozměry, budeme věnovat bližší pozornost dále v textu. Další náhrobníky, které v Neustupově přetrvaly do moderní doby, patří mezi průměrné práce svého druhu – dílem heraldické, dílem figurální, opatřené nápisy (dnes částečně nečitelnými). Ani jedna z dochovaných desek nikdy nebyla v rozích opatřena kruhy pro zdvihání, abychom ji mohli klást do bezprostřední souvislosti s doloženými kryptami. Nicméně v nápisu na jednom z dochovaných náhrobníků nalezneme přímý odkaz na pohřeb ve „sklípku“ (položka č. 8 v soupisu). Jak si níže ukážeme, další doklad o existenci krypt přináší už opakovaně citovaná relace z roku 1677. Předtím je však nutné věnovat bližší pozornost samotnému svědectví, protože představuje stěžejní východisko alespoň matné rekonstrukce nekropole místní šlechty.

Autorem je tehdejší neustupovský farář Jiří Maříček, který sepisoval heraldické a nápisové památky vztahující se ke dvojici rodů spjatých s Neustupovem (a částečně i Oldřichovcem) – Malovci a Kaplíři. Konkrétní motivaci, jež ho přiměla vzít pero do ruky, neznáme. Můžeme se jen domnívat, že podnětem byla obnova kostela, k níž minil přistoupit tehdejší patronátní pán, přičemž Maříček – jak tomu často v podobných situacích bývalo – jej v jeho zámeru hodlal povzbudit poukazem na slavnou minulost místa. Nelze ale vyloučit, že k obnově kostela došlo až roku 1690, jak naznačoval letopočet na východním štítu lodi (viz výše).

Farář Maříček zaznamenal několik memoriálních předmětů, dnes již nedochovaných, spolu s jejich prostorovými vazbami (Maržiček 1677, fol. 7v–9r). Ve středu lodi před hlavním oltářem se nacházel vstup do krypty a byla zde v podlaze osazena deska se jmény zemřelého Albrechta Kaplíře ze Sulevic a jeho matky Evy (srov. níže). Naproti hlavnímu oltáři byl pak umístěn dřevěný epitaf s výjevem

28) Některé z náhrobníků byly z podlahy vyzdvíženy již v 17. století, přičemž tyto (možná jen některé z nich) byly poté umístěny do „kouta proti dvěřím kostelním“ (viz pozn. 33). Nasnadě je předpoklad, že právě tyto kusy byly posléze osazeny v řadě těsně vedle sebe na severní stěně lodi. Zde se dnes nachází pět těchto desek. Nad jednou z nich je vsazena brídlicová destička s vyrytým pamětním nápisem: „Pomníky tyto L. P. 1874 z dlažby chrámové vyzdvížené, opravené a tuto zasazené, věčné památce zachovala vysoce urozená Amálie z Rombaldu roz. Pštrosova.“ V literatuře je uvedeno, že tyto desky byly z kostelní dlažby vyzdvíženy už v roce 1870 (Dokoupil 1889, 31). Torzo dnes nezvěstného náhrobníku, od konce 19. století do 70./80. let 20. století osazené na jižním průčelí lodi (srov. v soupisu položka č. 1), bylo prý vyzdvíženo z podlahy také v roce 1870 (Dokoupil 1889, 33); dobu odstranění náhrobníku z fasády lze odhadnout podle fotografické dokumentace v kartotékách movitých a nemovitých památek NPÚ ÚOP SČ v Praze. Dva náhrobníky, od roku 1874 umístěné na stěnách předsíně, byly prý také z podlahy vyjmuty v roce 1870 (Dokoupil 1889, 32).

Ukřižování, klečícím Petrem Kaplířem ze Sulevic († 1576) a šesti syny, jeho manželkou Alžbětou, roz. Malovcovou († 1616/1617) a klečícími dvěma dcerami (jak vyplývalo z nápisu ve spodní části epitafu).²⁹⁾ Po obou stranách obrazu byly zavěšeny dva okrouhlé štíty, oba s kaplířovskými erby (před sebou máme vzácný doklad memoriálních artefaktů, které byly ve své době patrně běžnou součástí vnitřního vybavení rodových nekropolí i venkovské šlechty). Na pravém byl nápis, z něhož vyplýval vztah štítu k Albrechtu Kaplířovi ze Sulevic († 1616).³⁰⁾ Jak Maříček dodává, jednalo se ovšem o kompozici druhotně vytvořenou, a to mužem, jehož v souvislosti s úpravami interiéru neustupovského kostela připomínáme opakovaně – Janem de Areyzaga.³¹⁾ Zmínku o původním umístění epitafu „nad kaplou k straně půlnoční“ můžeme (nikoliv ale nutně) pokládat za indicii existence boční kaple.

Nepochybujeme, že členové patronátních rodů bývali pohřbíváni výhradně v kostele. Předpokládáme prestižní polohy ve východní části lodi či v presbytáři, ovšem pramenné opory v tomto směru máme kusé. Z relace z roku 1677 vyplývá, že rozsah podzemních prostor byl poměrně velký. Farář Maříček hovoří o dvojici „sklípků“. ³²⁾ Jak už bylo uvedeno, vstup do krypty před hlavním oltářem kryla deska (společný náhrobník?) se jmény a daty úmrtí Albrechta Kaplíře ze Sulevic na Kolči († 1616) a jeho matky Evy Kaplířové, roz. ze Slavkova († 1618); v případě Evy s erby kaplířovským a slavkovským (*Maržiczek 1677*, fol. 3v; srov. též položku č. 11 soupisu).³³⁾ V tomto „sklípku“ roku 1677 ležely všeho všudy 4 rakve (2 dřevěné, 1 cínová a 1 označená jako „plechová“, tedy zřejmě železná), ovšem značný objem pozůstatků zpráchnivělých rakví a ostatků naznačoval, že zde bylo pohřbeno mnoho členů rodu, a to v dřevěných rakvích.³⁴⁾ Nápis na cínové tabul-

ce připevněné na cínové rakvi svědčil o pohřbu paní Evy, druhá cínová tabulka (není jasné, k jaké rakvi patřila) se vztahovala k Albrechtu Kaplířovi. Texty na tabulkách byly poměrně rozsáhlé (znění obou zaznamenal *Maržiczek 1677*, fol. 4r–5r) a podávají svědectví o jednom z téměř nedochovaných (zjevně kvůli zhotovení z poměrně cenného kovu) druhů memoriálních artefaktů. Druhá krypta se dle Maříčkova svědectví nacházela ve východní části lodi, v prostoru mezi hlavním vstupem a bočním oltářem (její polohu tušíme jen přibližně). Tuto kryptu, resp. tamější pohřby, kolem roku 1650 zlikvidoval Jan de Areyzaga (srov. níže). Nechal totiž kostel nově vydláždít, přičemž (jen některé?) náhrobníky vyjmuté z podlahy byly uloženy pod kruchtu.³⁵⁾

Zatímco o epitafu rodiny Petra Kaplíře ze Sulevic († 1576) a Alžběty, roz. Malovcové († 1616/1617) máme k dispozici jen Maříčkovu zprávu, některé náhrobníky jejich rodiny přetrvaly dodnes. Předně jde o náhrobní desku jejich tří synů (položka č. 7 soupisu, obr. 22), kde ve spodní části přicházejí tři chlapecké postavy s dvojicí erbů (kaplířovský, malovcovský), v horní pak nápis. Ten připomíná nejen jména zemřelých a data jejich smrti, ale také deklaruje, kdo desku nechal zhotovit. Pořizovatelem byl Petr Kaplíř, a to roku 1575, ačkoli tři synové, jimž náhrobník svědčí, zemřeli již v letech 1571–1573. Sám Petr zemřel roku 1576, přičemž objednávku náhrobníku tentokrát učinila jeho vdova Alžběta (položka č. 8 soupisu, obr. 23). Náhrobník je koncipován jako manželský – Petrův a Alžbětín. Spodní část s erby kaplířovským a malovcovským je zasazena do kvalitně řemeslně provedeného dekoru, naproti tomu textová část působí poněkud diletantsky. Vypadlo denní datum Petrovy smrti a dokonce i rodové příjmy Kaplíř (toto bylo doplněno odkazem prostřednictvím hvězdičky). Kameník si plochu s nápisem špatně rozměřil: na třetím řádku jsou slova již takřka bez mezer. Pod tím následuje analogický záznam vztahující se ke Kaplířově manželce Alžbětě (s vynechanými místy pro doplnění ročního a denního data úmrtí) a dodatkem: „a obě těla jich v tomto sklípku sou pochována očekávající radostného od mrtvých vzkříšení“. Dvojnásobné vdově Alžbětě byla přána dlouhá léta, svého druhého muže přežila o plných 40 let, ovšem není vcelku pochyb, že i ona nakonec našla místo svého posledního odpočinku v kryptě neustupovského kostela. Datum její smrti na Petrův náhrobník ale nikdo nedoplnil. Alžbětín náhrobník dochován není, a vlastně ani přesné datum její smrti neznáme.

Jsou-li naše představy o podobě nekropole neustupovské šlechty značně kusé, o liturgické paměti zemřelých příslušníků rodu Slavkovských i ostatních nevíme vůbec nic. V daném směru si stýskal již farář Maříček a uváděl i pravděpodobné příčiny.³⁶⁾ Zklamáním je v tom-

29) „N. 3tio Vynachází se proti oltáři velkému k západní straně Epitaphium dřevěnné starožitné, na kterýmžto jest vymalováno Ukřižování Pána a Spasitele Krysta Ježíše, pod kterýmžto na pravé ruce spatýma rukami k nebi klečí muž urozený a udatný (kromě lepy, kteráž po levé ruce, po pravé pak erb kaplířovský), celý v kyrsu oděný pán p. Petr Kaplíř z Sulevic, před nímžto šestero mladých pánův v sukničkách černých a bílých, na nich červené kříže, klečeti viděti, jest. Z druhé strany naproti němu v oděvu černým staročeským, s dlouhýma fachy, namalována jest paní Alžběta Malovcová, manželka jeho, s dvoumi dceruškami klečícími, po levé ruce své erb malovcovský mající. Pod epitaphium pak tento zlatýma literami psaný nápis se vynachází“; následuje znění nápisu (přehlednutím zde místo 1576 figuruje letopočet 1526), z něhož vyplývá, že Petr Kaplíř ze Sulevic měl s paní Alžbětou, vdovou po Kunšovi Radimském ze Slavkova, osm dětí, z nichž čtyři zemřely a čtyři zůstaly živé, „jakž na této tabuli vymalováno“. Srov. též níže (položka č. 7 soupisu) o Petrem objednaném náhrobníku pro trojici jeho synů, zemřelých v letech 1571–1573.

30) „Item po obouch stranách předdotečeného epitaphium toho jsou zavěšeny dva štíty aneb rundače, oba dva s erby kaplířskými, na témž, jenž po pravé ruce, jest kolem okolo erbu, spatřuje se následující nápis. Albrecht Kaplíř z Sulevic na Kolči, G. M. císařské radda, a nejvyšší nad tisícemi koňmi.“ (*Maržiczek 1677*, fol. 9r).

31) „Epitaphium toto, kteréžto prvé nad kaplou viselo k straně půlnoční, dal neb. p. Joan de Arizaga, tehdejší pán neustupovský, složití a proti oltáři velikému zavěstiti.“ (*Maržiczek 1677*, fol. 9r).

32) Literatura uvádí, že pod kostelní dlažbou se nacházejí nikoli dvě, nýbrž tři hrobky, z nichž každá má samostatný vstup (*Dokoupil 1889*, 34).

33) Náhrobník byl na téměř místě – jakožto zakrývající vstup do krypty – dochován ještě na konci 19. století (*Dokoupil 1889*, 32).

34) „V sklípku tom vynacházejí se čtyři truhly neb rakve, dvě dřevěnné, jedna cínová a jedna plechová, z jiných rakví toliko prach a ohnilotina v hojnosti pod kantrůřemi se spatřuje, z čehož poznati se může, že před mnoha lety mnoho předkův starožitného rodu kaplířovského tam pohřbeno jest.“ (*Maržiczek 1677*, fol. 4r).

35) „V chrámě Páně neustupovským vynacházejí se hrobový kameni, jenž od dávných časů před oltářem velkým po pořádku bývaly. Poručil neb. Joan de Arizaga, když chrám Páně dlážditi dal, kameny ty vyzdvihnouti a do kouta pod kruchtu proti dveřím kostelním položit, kterýchžto hrobových kamenů nápisu a erby jejich tuto po pořádku jsou přiložení, aby se poznalo, jak s mnoho vzácnýma a starožitnýma někdy slavný rod kaplířovský byl spřízněný.“ (*Maržiczek 1677*, fol. 12v – 13r).

36) „... jestliže jaké fundací aneb nadání při těch dvou kostelích [autor zde hovoří o kostelích v Neustupově a Oldřichovci] za před jmenovaný slavný a starožitný rod kaplířovský před léty byly, buďto skrze nedbanlivost kostelníkův, buďto skrze oheň, skrze kteréžto mnohdykrá-

Obr. 16: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náhrobník Jana Vidláka Radimského ze Slavkova, 1545; jižní průčelí lodi (foto J. J. Šechtl, patrně 30. léta 20. století; Muzeum fotografie Šechtl a Voseček v Táboře; náhrobník dnes nezvěstný).

to ohledu i trojice kšaftů, v nichž bychom mohli očekávat přímé či alespoň nepřímé zmínky o obřadech spjatých s připomínáním pohřbených v neustupovském kostele. Jde o poslední vůle Kunše Vidláka ze Slavkova († 1563) z roku 1563 (NA Praha, DZV 14, fol. N 15r–17r), Alžběty, roz. Malovcové († 1616/1617), vdovy po Kunšovi Vidlákově ze Slavkova a Petru Kaplířovi ze Sulevic z roku 1616 (NA Praha, DZV 138, fol. L 4r – 7r; stručný výtah Kozojed 2009, 156–157), a její dcery Evy († 1618), manželky Kašpara Kaplíře ze Sulevic, taktéž z roku 1616 (NA Praha, DZV 139, fol. E 25v–29v; Vidlák 1991, 137–139). V prvním

te celé městy k zkáze a vyvrácení přišlo, anebo což k víře podobněji, od sběři vojenských takové nadání a fundací spolu s knihami a s rejstry zádušními, kdež za časů jeden i druhý kostel byl vyloupen, buďto na kornoutky aneb k nábitku karabin a mušketů byly roztrhány a skrze neváznost tu před dotčených vysoce urozených pánův pánův z obojího vysoce urozeného starožitného rodu, jak kaplířovského tak také malovcovského, duše duchovního potěšení a pomoci jsou sprostěny a obloupeny.“ (Maržiček 1677, fol. 11v – 12v).

Obr. 17: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náhrobník Elišky ze Slavkova, 1554; severní stěna lodi (foto Š. Kolářová, 2015).

a třetím případě není kostel vůbec zmiňován, pouze ve druhém se hovoří o pohřbu v kostele, a i to jen v kontextu jeho finančního zajištění.³⁷⁾ Musíme proto vycházet jen z obecného, stereotypně ovšem uplatňovaného rámce (např. Šimůnek 2013, zvl. 67–81). Totiž že ve venkovských kostelích bývala vrchnost – pokud současně sloužily jako její nekropole – doslova všudypřítomná, a to ať máme na mysli rozličná vizuální média anebo mluvené slovo (liturgie, záduší, vzpomínky jmen zemřelých atd.). Přirozené s vědomím, že náhrobníky i epitafy (obecně sepulkrální památky) jsou při vší typizovanosti (týká se nejen uměleckého pojednání, ale i textů typu „pán bůh rač duši jeho / její milostiv býti“, jak se s tím stereotypně setkáváme i na náhrobnících neustupovských; výjimkou je tu poukaz na Poslední soud v nápisu na náhrobníku Kateřiny Malovcové, zemřelé roku 1585) současně svědectvím víry pohřbených a péče o spásu jejich duše (v obecném rámci k této problematice především Král 2004; 2005; 2007).

37) Alžběta odkazuje své dceři Evě mimo jiné všechnen svůj movitý majetek a mezi jiným stanoví, „že má z toho statku ode mě jí tak odkázaného po smrti mé na pohřeb můj nakládati a tělo mé mrtvé poctivě při kostele v Neustupově pochovati dáti“ (NA Praha, DZV 138, fol. L 5v).

Obr. 18: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náhrobník Jana Vidláka ze Slavkova, 1559; severní stěna lodi (foto Š. Kolářová, 2015).

SOUPIS NÁHROBNÍKŮ

1545, Jan Vidlák Radimský ze Slavkova, heraldický náhrobník, opuka, rozměry š. 77 x v. 160 cm (materiál a rozměry převzaty z evidenčního listu movité kulturní památky, pořízené v roce 1975), na dostupných fotografiích značně poškozeného náhrobníku je zřejmé, že chyběla celá středová část (helm erbu byl domodelován v omítce či betonu). – Literatura: *Dokoupil 1889*, 33 (fragment nápisu, s chybným čtením letopočtu 1514); *Sedláček 1890*, 285 (pěrovka); *Podlaha – Šittler 1898*, 65, č. 10 (zmiňován jako „valně porušený“). Druhotná poloha: jižní průčelí lodi, při jejím jihozápadním nároží (zde je doložen ještě v 70. letech 20. století). Dnes nezvěstný. Obr. 16.

1554, Eliška ze Slavkova, figurální náhrobník, mramor, š. 93 cm x v. 176 cm, výrazné stopy ošlapání, opis: Leta panie. m.d.liiii tu ne/diely p(rze)d swatau lucygy vmrzela vrozena panna / Elsska z Slawkowa Tuto / pochowana g(es)t pan buh racz dussi gegi milostiw byti. – Literatura: *Maržiček 1677*, fol. 13r (uvádí jako Kláru ze Slavkova); *Dokoupil 1889*, 31 (nápis); *Sedláček 1890*, 287 (pěrovka); *Podlaha – Šit-*

Obr. 19: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náhrobník Anny Malovcové z Nezpečova, 1560 (či 1566); severní stěna lodi (foto Š. Kolářová, 2015).

ler 1898, 65, č. 5; *Vidlák 1991*, 130, č. 3 (nápis). Dnešní poloha: loď, severní stěna, 3. od západu. Obr. 17.

1559, Jan Vidlák ze Slavkova, figurální náhrobník, žula, š. 59,5 cm krát v. 125 cm, výrazné stopy ošlapání, opis: Leta. 1559. Vm/rzel pan Jan widlak Radymskey [z] Sla/vkowa Druhey Sstwrtek w Postie a tuto gest pochowan pan Buoh Racz ge(mu) milostiw beity. – Literatura: *Dokoupil 1889*, 31 (nápis); *Podlaha – Šittler 1898*, 64, č. 3; *Vidlák 1991*, 130, č. 5 (nápis s letopočtem 1510 i dalšími chybami). Dnešní poloha: loď, severní stěna, 5. od západu. Obr. 18.

1560 (či 1566), Anna Malovcová z Nezpečova, heraldický náhrobník, žula, š. 76 cm x v. 160 cm, stopy ošlapání, opis: Leta. 1560(6). vmrzela / vrozena pan(n)y Anna Malowczowa z Nespecz/owa ten sstwrtek przed / Kwietnau Nedieli. A tuto gest poch/owana pan Buoh / Racz Gy milostyw Beity. Amen. – Literatura: *Maržiček 1677*, fol. 13v (s letopočtem 1566); *Dokoupil 1889*, 31 (nápis); *Sedláček 1890*, 292 (pěrovka); *Podlaha – Šittler 1898*, 65, č. 4; *Vidlák 1991*, 130, č. 4 (nápis). Dnešní poloha: loď, severní stěna, 4. od západu. Obr. 19.

1562, Zdeněk Vidlák ze Slavkova, figurální náhrobník, žula, šířka 58 cm x v. 128 cm, stopy ošlapání, opis: Leta. 1562. Vm/rzel gest

Obr. 20: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náhrobník Zdeňka Vidláka ze Slavkova, 1562; severní stěna lodi (foto Š. Kolářová, 2015).

pan Zde/niek Widlak Slaw/kowsky W pondiely masopu/stni tuto pochow/an g(es)t buh racz ge(mu) milostiw [beity]. – Literatura: *Maržiček 1677*, fol. 13v – 14r; *Dokoupil 1889*, 31 (nápís); *Podlaha – Šittler 1898*, 65, č. 7; *Sedláček 1890*, 293 (pérovka); *Vidlák 1991*, 128, č. 1 (nápís), 129 (foto, v horní části strany, s chybnou popiskou). Dnešní poloha: loď, severní stěna, 1. od západu. Obr. 20.

1563, Kuneš Vidlák Radimský ze Slavkova a na Neustupově, heraldický náhrobník, žula, š. 72 cm × v. 155 cm, stopy ošlapání, kámen je diagonálně prasklý, opis: Leta. 1563. vmrzel gest / Vrozeneg a Stateczneg Ry/tyrz Pan Kunes Widlak / Radymsey [z] Slawkowa / a na Neustupowie ten Sstwrtek pred Swati(m) Filipe(m a) Jakubem a tuto gest pochowan Pan boh Racz ge(mu) milostiw beity. – Literatura: *Maržiček 1677*, fol. 13v; *Dokoupil 1889*, 33 (nápís); *Sedláček 1890*, 287 (pérovka); *Podlaha – Šittler 1898*, 65, č. 9; *Vidlák 1991*, 131, č. 9 (nápís), 129 (foto, v dolní části strany, s chybnou popiskou). Dnešní poloha: předsíní, západní stěna. Obr. 21.

1571–1573, Vojtěch († 1571), Želibor († 1572) a chlapec neuvedeného jména († 1573), synové Petra Kaplíře ze Sulevic a Alžběty, roz. z Malovic (zhotoven 1575 – srov. výše v textu), figurální náhrobník, pravděpodobně pískovec, rozměry š. 134 cm × v. 143 cm (bez novodobé-

Obr. 21: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náhrobník Kuneše Vidláka Radimského ze Slavkova a na Neustupově, 1563; západní stěna předsíně (foto Š. Kolářová, 2015).

ho štukového rámu), novodobá povrchová úprava olejovým nátěrem, opis: Letha Panie. 1.[5].7. 5. W pondiely przied Swatym Janem Krz(ti) telem. / Ja petr Kaplyrz Z Sulewicz: a na nevstupowie Dal sem Vdielaty tento kamen / Na trzi Syny swe. Ktere mi miley pan Buoh mocy swau Z tohoto swiata powo/lati raczil. Kterziz tuto spolu pochowani sau: ktere sem zplodil s vrozenau pa/ni Alzbietau Kaplirzowau Z malowicz manzielkau swau: A kdy ktereho dne a / leta gest kterey Umrziel to nizie nad nimi poznamenano gest etc. – Mug Wogtiech. Vmrziel letha etc.7.1: den (svatě)ho Ffilipa a Yakuba : Letha 15. 7. 2. Vro/dil se Zilabor syn mug w autery massopustni. Vmrziel Leta tehoz den s(vat) é. Katerzi /ny / [Při levém okraji náhrobníku text odspodu nahoru:] Letha: 1. 5. 7.? sobothu przied Swatau trogicy narodil se syn. / [Při pravém okraji náhrobníku text odspodu nahoru:] Letha: 1573: w nediel rano po rozeslani swatych apo(sstolouow narodil se syn muog... Vmrzel... po swatým Martinie). (Pozn.: dolní nápisová páska je zničená, text v závorce doplněn dle Maříčkova opisu.) – Literatura: *Maržiček 1677*, fol. 6r–7r (nápís; uvedena i poloha náhrobníku: „Předně vynachází se po pravej ruce u menšího oltáře k straně polední naproti sakristii,

Obr. 22: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náhrobník Vojtěcha († 1571), Želibora († 1572) a chlapce neuvedeného jména († 1573), třech synů Petra Kaplíře ze Sulevic, 1575; jižní stěna lodi (foto Š. Kolářová, 2015).

tu kdež B. M. pan Collator při službách božích přítomen býti ráci, právě před stolicí jeho ve zdi nad prve dotčeným sklépkem v hlavách kámen, na kterémžto tři panáčkové na polštářích ležící vytesaný se spatřují, tento následující nápis starožitný a již sešlý má a nečitelný má staročeskýma slovy vytesaný: „Maříčkova formulace je dobrým příkladem, že zprávy o nečitelnosti nelze vždy brát doslova, neboť text bez problémů čteme ještě dnes, nadto je jeho sdělení v rozporu se skutečností, že nápis je součástí jeho textu); Dokoupil 1889, 32; Vidlák 1991, 130, č. 7 (nápis). Dnešní poloha: loď, jižní stěna, u jihovýchodního koutu. Obr. 22.

1576, Petr Kaplíř ze Sulevic a jeho manželka Alžběta, roz. z Malowicz († 1616/1617), heraldický náhrobník, slivenecký mramor, š. 121, 5 cm x v. 217 cm (bez novodobého štukového rámu), novodobá povrchová úprava olejovým nátěrem, opis: Leta etc. 1576. Dne Miesyce března vmřel g(es)t / Urozeny a Statečny Rytíř Pan Petr [nadepsán křížek] // [doplněno nad horní řádek] křížek Kaplirz křížek // z Su/lewicz na Neustupowie a Brodcych. etc. – Leta.etc. 15 [nedoplněno] dne [nedoplněno] Mesyce [nedoplněno] / Umřela Urozena Pani Alzbieta Kapli:/řowa z Malowicz na Neustupowie a Brod/cych Manzielka geha a obau tiela gich v tom/to sklypku sau pochowana ocziekawagicze / radostneho od mrtvych wzkrzissenii ame(n)./ (Pozn.: tečky, háčky nad písmeny, oddělovací znaménka převážně routového tvaru, ligatury.) – Literatura: Maržiček 1677, fol. 7r (nápis; uvedena i poloha náhrobníku: „Nad týmž sklépkem, tu, kdež se do dveří kostelních z sínce vchází, po pravé ruce ve zdi vynachází se kámen mramorový brunátný žilkovaný s následujícím starožitným nápisem.“); Schaller 1790, 34 (nápis); Vlasák 1873, 71; Dokoupil 1889, 32 (nápis); Podlaha – Šittler 1898, 64, č. 2; Sedláček 1890, 286 (pérovka); Vidlák 1991, 130, č. 6 (nápis). Dnešní poloha: loď, jižní stěna, po východní straně hlavního vchodu. Obr. 23.

1584, Alžběta Dráčovská z Malovic, heraldický náhrobník, žula, rozměry š. 79 cm x v. 166 cm, opis: Leta panie 1. 5. 8.4 wpa./tek. poswatym. mikulassi. vmrzela. gt. vrozena. pani. elisska. drachowska.

z. malowicz. / [...] pan. buh. raciz. w poczieth. sweich. wolenych // prigiti. tielo. pak / gegi. tuto. od./pocziwa / amen. (Pozn. první písmeno ve slově drachowska má nejisté čtení, část pod omítkou, doplněno podle historického kontextu – Dráčovští z Dráchova drželi blízké Broumovice.) – Literatura: Maržiček 1677, fol. 13r (nápis – četl Eliška Dráčovská z Malovic a uvádí letopočet 1587); Dokoupil 1889, 31 (nápis – četl Alžběta Vlachovská a mylně ji identifikoval jako manželku Kunše Vidláka a Petra Kaplíře); Podlaha – Šittler 1898, 65, č. 6; Sedláček 1890, 292 (pérovka); Vidlák 1991, 128, 130, č. 2 (nápis – četl wachowsska / Malkovská?). Dnešní poloha: loď, severní stěna, 2. od západu. Obr. 24.

1585, Kateřina Malovcová z Nezpečova, heraldický náhrobník (týž erb jako na náhrobníku Anny Malovcové z Nezpečova, † 1560; Beziowska snad znamená porušenou formu příjmení Bejčkovská), žula, š. 81 cm x v. 165 cm, pole silně porušeno, nápis čitelný jen fragmentárně, opis: [...] 1. 5. 8. 5. [...] dru/hy w postie Den Swateho Zacharyasse [...] V/mrzela Vrozena Pani [...] / [...] Beziowska z Nespeczowa odpocziwa czeka/(g)ic Hlasu Syna Bozieho [...]yho. / Wstante. mrtwy. Podte / k Saudu. – Literatura: Dokoupil 1889, 32 (četl Zuzana Chobotovská a viděl na náhrobníku erb Chobotských z Ostředka); Podlaha – Šittler 1898, 65, č. 8 (s chybným letopočtem 1587); Vidlák 1991, 131, č. 9 (totéž co Dokoupil). Dnešní poloha: předsíň, východní stěna. Obr. 25.

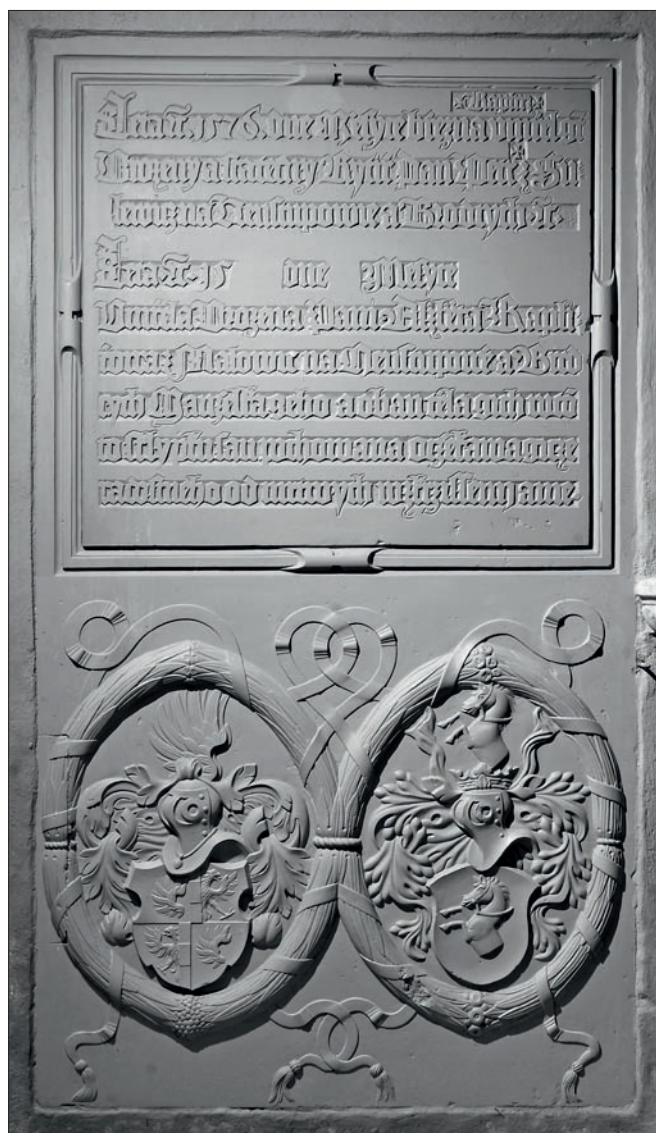
1616–1618, Albrecht Kaplíř ze Sulevic a na Kolči († 1616), Eva Kaplířová ze Sulevic († 1618), společný

náhrobník matky a syna (naznačuje to Maříčkova formulace „Item na témž kameně“), heraldický náhrobník? (o erbech se hovoří pouze v případě Evina jména, k němuž příslušely pod nápisem erby kaplířovský a slavkovský). Literatura: Maržiček 1677, fol. 3r–v (nápis, s chybným letopočtem 1617; uvedena i poloha náhrobníku: „N. 1. Na kameně mramorovém nad sklépkem P. P. Kaplířův uprostřed kostele tento vyrytý nápis. Letha 1617... [Albrecht Kaplíř ze Sulevic a na Kolči]. Item na témž kameně. Letha 1618 27 dne martii, to jest v auterý... [Eva Kaplířová ze Sulevic]. Pod kterýmžto nápisem na tomž pohřebním kameně erbové kaplířovský a malovecký slavkovský vyrytý se spatřují.“); Schaller 1790, 34 (nápis); Vlasák 1873, 71; Dokoupil 1889, 32 (nápis – dle opisu faráře Václava Duška z roku 1829; kámen leží uprostřed lodi a uzavírá vchod do krypty); Vidlák 1991, 130–131, č. 8 (nápis, dle Duškova opisu). – Neznámý.

O dvojici dalších, neidentifikovaných náhrobníků se zmiňuje Maříček: a. figurální náhrobník beze jména a bez data, figurou podobný náhrobníku Zdeňka Vidláka († 1562) – srov. výše pod č. 5 (Maržiček 1677, fol. 14r). – b. náhrobník popisovaný jako „starožitný a již nečitelnýma literami českými s celým štítem“ s maloveckým erbem (Maržiček 1677, fol. 14r).

EPILOG (1620–1650)

Zlomové dějinné etapy bývají s trochou nostalgie s Vladislavem Vančurou označovány jako „konec starých časů“. Tricetiletá válka takovým zlomem v evropských dějinách nepochybně byla, a shodou okolností právě do této doby spadá „konec starých časů“ i v Neustupově. Roku 1618 paní Evou vymírají Vidlákové / Radimští ze Slavkova, její

Obr. 23: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náhrobník Petra Kaplíře ze Sulevic a jeho manželky Alžběty, roz. z Malovic († 1616/1617), 1576; jižní stěna lodi (foto Š. Kolářová, 2015).

syn zemřel již roku 1616 a její manžel byl o pár let později popraven (1621). Ustanovení kšaftu paní Evy z roku 1616 (NA Praha, DZV 139, fol. E 25v–29v; Vidlák 1991, 137–139) se vývojem událostí rychle stala bezpředmětná: majetky popraveného Kaplíře byly konfiskovány a nic neplatilo, že vlastně byl jen jejich doživotním uživatelem a poté se měly dostat jeho vnukům. Roku 1630 byl Neustupov s některými dalšími statky prodán Martinu de Hoeff Huertovi, jehož majetky zdědila jeho nevlastní dcera. Upadla však do dluhů, přičemž jedním z věřitelů byl i Jan de Areyza. Na první pohled epizodní moment, neosobní majetková (účetní) operace, navíc Jan s neustupovským statkem nakládal jen jako zástupce svého strýce Bernarda de Areyza – a roku 1650 jej postoupil Bartoloměji Paradiesovi de la Saga a na Kamenici (NA Praha, DZV 509, fol. E 8r–v; Sedláček 1890, 292–293). Těmuž byl roku 1652 neustupovský statek odhádán (NA Praha, DZV 509, fol. E 9r–30r).

Jan de Areyza, náležející do okruhu císařského dvora, byl přesto jedním z těch, kteří zánik starého neustupovského mikrosvěta výraznou měrou uspišili. Právě jemu připisoval v roce 1677 neustupovský farář Maříček

Obr. 24: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náhrobník Alžběty Drákovské (?) z Malovic, 1584; severní stěna lodi (foto Š. Kolářová, 2015).

likvidaci nekropole Slavkovských, Malovců a Kaplířů. S ohledem na Areyzagův zdánlivě zcela letmý dotyk s Neustupovem však není jasné, co jej vedlo k poměrně rozsáhlým zásahům v interiéru tamějšího kostela. Dovedeme si dokonce představit, že na počátku mohl stát dobrý úmysl (prokazatelně Areyza inicioval nové vydláždění kostela). Kostel byl v průběhu třicetileté války vyrabován, vojáci podobně jako jinde vybíjeli kostely a hledali v nich skryté cennosti. V Neustupově násilím otevřeli i rakve a pobrali prsteny a vše z drahých kovů (Maržiczek 1677, fol. 10v). Zánik dokonal právě Areyza. Ostatky zemřelých z krypty ve východní části lodi nechal vyzdvihnout a vložit do jakési šachty na hřbitově „pod zvonici“, tedy nejspíš u kostelní věže.³⁸⁾ Současné byly vyzdvíženy náhrobníky

38) „N. 2do Vynachází se v témž chrámě neustupovským sklípek k pohřbu pánův Kaplířův předřečený, vedle svrchjmenovaného sklepu na

Obr. 25: Neustupov, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náhrobník Kateřiny Malovcové z Nezpečova, 1585; východní stěna předsíně (foto Š. Kolářová, 2015).

a také další memoriální artefakty byly přemístěny, jak jsme již uvedli.

Z doby, kdy Areyzaga zprostředkoval postoupení Neustupova novým majitelům, pochází nejstarší popis areálu tamějšího rezidenčního sídla (1650/1652). Je součástí odhadání statku (NA Praha, DZV 509, fol. E 9r – E 30r), a je to obraz poměrně ponurý. Dozvíme se z něj, že obytné i hospodářské budovy se nacházely v dezolátním sta-

právě ruce, to jest ode dveří kostelních až právě k samému oltáři menšímu po pravé ruce se vztahující, z kteréhožto sklípku před málo kolikera lety urozený pan Joan de Arizaca etc., tehdejší pán neustupovský, spráchnivělý těla některých pánův a paní z rodu Kaplířovského dal vyzdvihnouti a vně na krchově, nemajíc snad bez snadu o tom slavném rodu žádné vědomosti, jsouc cizozemec, neb z jiné nepovědomé až posavad příčiny, je v jedné šachtě na krchově pod zvonici vložiti, že tak v sklípku tom z téhož starožitného rodu kaplířovského za starodávna těla v Kristu Pánu zemřelých vysoce urozených pánův a paní pohřbena odpočívaly, z následujících jistých, až do dnešního dne patrných znamení poznati se může.“ (Maržiček 1677, fol. 5r–v).

vu, podobně jako hospodářské zázemí, špýchary, chlěvy, maštale, ale i zahrádky a sad. Při téže příležitosti sepsaný inventář panského sídla i hospodářského dvora zabírá 12 stran. Zjevně nic nebylo dostatečně bezvýznamné a bezcenné, aby v něm nebylo evidováno. Kromě nábytku, obrazů a knih (vše bohužel pouze sumárně, jen v případě nábytku alespoň se stručnými upřesněními typu „stůl, na něm koberec kožený“, „stoleček malý“, „sesle kožený starý“ – vše fol. 10v, a u knih s uvedením, že šlo o 4 latinské a 3 české – fol. 13r) nechybí láhve se zkyslým vínem (jak jinak vyložit položku „Flaškých [!] sklenných malých i velkých s vocty 11“ – fol. 10v) a pálenkou („Flaší sklenných v nich pálené vody 10“ – fol. 13r), dřevěný kalamář (fol. 10v), vrhčáby (fol. 10v). Položky typu „krabička malá, v ní hřeben“, „krabička plechová, v ní stuha červená“, „krabice bílá, v ní formy na perníčky“ (fol. 13r) evokují drobnosti, které jako by jejich majitelka právě odložila. S ohledem na právě uvedené předměty usuzujeme, že inventář nabízí mimořádně detailní a zjevně skutečně úplný soupis veškerého mobiliáře, který se v areálu panského sídla třicet let poté, co jej Kaplířové opustili, stále ještě nacházel. Ale je toho více, co nás při čtení napadá. Podiv vzbuzuje především skutečnost, že celý areál je popisován jako značně zchátralý, a přitom se tu nacházelo tolik věcí – bezcenných, použitelných i zpenžitelných; právoplatnými majiteli neprodaných ani neodvezených a ani nikým jiným nezcizených (což je zvláštní především v konfrontaci s tím, co Maříček uvádí o soldatesce řádící v kostele).³⁹⁾ Konečně si nad inventářem můžeme naléhavě uvědomit, jak velice kusé jsou naše znalosti o hmotné každodenní kultuře venkovské šlechty. Desítky položek tvoří rozličné kusy kuchyňského i stolního nádobí (fol. 12r–13v, a porůznu i na řadě dalších míst). Z jednotlivin odrážejících patrně spíše běžný než luxusní standard bydlení to je množství kožených i jiných kobereců, záclon a závěsů – „firhanků v voken plátěných 6“ (fol. E 10v–11r). Položky typu „koleček sklenných malých i velkých půl truhlice“ a „oken sklenných kusy 2“ (fol. 12r) jsou zjevně dokladem náhradních dílů okenních výplní. Nechybí ani „mandl k mandlování šatův“ (fol. 11v). Běžný chov zpěvného (okrasného) ptactva dokládají položky typu „ptačí klece plechové 2“, přičemž klece se nacházely i v prostorách pro čeleď (fol. 11r). Celou řadu cenných drobností potom obsahuje závěrečný oddíl „Jinší všelijaká mobilia“, kde se uvádí i cena. Najdeme zde v pestré směsi „obrazů s volejnými barvami nových 7“ po 6 zlatých, koňské postroje, cínové nádoby oceněné na váhu, plátno, hřebíky, 11 kop vajec a máslo, ale také peřiny, hmoždír, zvonec a starý mandl. Zvláště zaujme „Instrumentum geometrický mosazný za 1 fl. 30 kr.“ (fol. 15v – 16r). Plastický obraz nabízí i inventář hospodářského zázemí – živý inventář v podobě pernaté zvěře, hovězího dobytka a koní, nad čímž vším měli dohled šafářka a šafář (fol. 14v – 15r), detailně jsou popsány zásoby různých druhů obilí (pšenice, žito, ječmen, oves) i již semleté mouky, ale i chmele či lnu ve špýcharech (fol. 15r). Nechybí ani popis vybavení vinopalny (fol.

39) O situaci ve vsi na sklonku třicetileté války poskytují rámcovou představu i údaje o poplatných osedlých – těchto bylo 23, v rubrice nově osazovaných gruntů 7 a v retrospektivní rubrice „Z gruntův dokonce pustých ve vsi Neustupově plativali“ 10 (NA Praha, DZV 509, fol. E 16r–18r); masný krám v Neustupově je překvapivě označován jako pustý, ovšem dvě zdejší krémy zjevně prosperovaly (fol. E 26v).

14r). Dozvíme se i kolik sudů jakého piva, vína, případně pálenky bylo uloženo ve sklepech (fol. 14r).

ZÁVĚR

Výrazná renesanční stavební etapa neustupovského kostela zapadá do obecně platného výkladového rámce farních kostelů při venkovských rezidenčních sídlech, ve vztahu k patronátnímu rodu s funkcí memoriální i funerální. A samozřejmě nezapomínejme, že byl současně středobodem duchovního života farní obce jako celku (což se názorně odráží v pamětním nápisu na dochované křtitelnici) a kostelní okrsek se hřbitovem byl také v tomto případě místem memoriálním. Kontury dávno zmizelého sakrálního mikrosvěta se jen mlhavě rýsují ve výpovědi písemných pramenů. Dílčí konkrétní svědectví pak přinášejí dochované či v pramenech zmiňované memoriální artefakty (náhrobníky, nápisy na rakvích, epitafy a pohřební štíty). Z obecně platného výkladového modelu vychází i předpoklad, že stavební práce na kostele probíhaly paralelně s přestavbou přilehlého vrchnostenského sídla. Znovu si tak uvědomujeme, že kostel, v němž spočívali zemřelí předkové, představoval místo, kde přechod mezi světem živých a mrtvých byl málo zřetelný, zcela v souladu se středověkým pojetím, jež evidentně trvalo i později (a platilo shodně pro příslušníky patronátních rodů jako pro celou farní obec). Jeden dílčí, ale z dobového hlediska velmi podstatný aspekt stojí alespoň na závěr za zmínku. Je jím konfese: písemné prameny dokládají tendenci posledních neustupovských Kaplířů k utrakvismu,⁴⁰ aniž by to ovšem mělo zaznamenatelný dopad na podobu kostelního interiéru. Jeho vybavení, jakož i funerální média byla v případě katolické i utrakvistické šlechty evidentně tatáž, což ostatně potvrzuje dnes všeobecně známou skutečnost.

Srovnávací studium šlechtických nekropolí doby pozdní gotiky i renesance vcelku jasně ukazuje, že být první v lokálním mikrosvětě bylo často preferováno před pozicí jednoho z více či dokonce mnoha v některém z klášterů či významnějších farních kostelů. Právě tento model se zjevně uplatnil v pozdně středověkém a raně novověkém Neustupově. Krajní případ potom představují nově založené kostely, koncipované jako nekropole. Ukázkový příklad představuje kostel sv. Trojice v Hamru na Třeboňsku, u jehož počátku stál Albrecht Valovský z Úsuší (1581), jenž svou zakladatelskou úlohu, jakož i pohřební funkci kostela explicitně deklaroval v memoriálním nápisu nad vítězným obloukem. Z doby o zhruba století pozdější může za příklad posloužit patrně nejvýstavnější z maloveckých rezidencí – Kámen u Pacova. Tradiční nekropolí býval kostel ve Věžné (kde je dochována zhruba desítka renesančních náhrobníků), ovšem Jan Kryštof Malovec zakládá přímo v Kameni kostel Bolestné Panny Marie (1667–1671), a tím i nekropoli novou (sám zde byl roku 1677 pohřben). Silu-

eta hradu a podhradního kostela je od té doby nezaměnitelnou krajinnou dominantou.

Za podnětnou debatu nad textem článku stejně jako za pořízení četné fotografické dokumentace velice děkujeme Šárce Kolářové, jež nám navíc poskytla své většinou náročně rozluštěné přepisy nápisů na náhrobnících.

PRAMENY A LITERATURA

- AC 8; 14; 19: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích 8; 14; 19. Ed. J. Kalousek. Praha 1888; 1895; 1901.
- Anderle, J. – Procházka, Z. 2013: Bývalý život dnešních sakristií kostelů v Nezdicích a Blížeově, in: *Dějiny staveb 2012*, Plzeň, s. 262–269.
- Beránek, J. – Doležal, J. – Korený, R. 2002: Výsledky průzkumu areálu kostela sv. Jana Křtitele na Stražišti, okr. Příbram, *Archeologie ve středních Čechách* 6, s. 553–597.
- Dokoupil, V. 1889: Kostel v Neustupově, *Method* 15, s. 25–35.
- FTB: Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296). Ed. J. B. Novák. Praha 1903.
- Honc, J. 2002: Zlatý poklad Vidláků 1460–1473, *Muzejní a vlastivědná práce. Časopis Společnosti přátel starožitností* 40 (110), č. 3, s. 163–164.
- Kibic ml., K. – Vaněk, V. 2012: Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku. Praha.
- Kozojed, P. 2009: *Kaplířové ze Sulevic na prahu raného novověku. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy Praha.*
- Král, P. 2004: Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku. České Budějovice.
- Král, P. 2005: Tod, Begräbnisse und Gräber. Funeralrituale des böhmischen Adels als Mittel der Repräsentation und des Andenkens, in: M. Hengerer ed., *Macht und memoria. Begräbniskultur der europäischen Oberschichten in der Frühen Neuzeit*. Köln etc., s. 421–448.
- Král, P. 2007: Kult předků. Paměť a smrt v myšlení české šlechty na počátku novověku, in: V. Bůžek – P. Král red., *Paměť urozenosti*. Praha, s. 173–187.
- Kuča, K. 2000: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV. Ml–Pan. Praha.
- Macek, P. 2001: Neustupov (o. Benešov). Zámek. Standardní stavebně historický průzkum. Strojopis. Praha (uloženo v archivu NPÚ ÚOP SČ v Praze, sign. P 558).
- Maržiček, G. A. 1677: Fragmentum, quod Illustrissimae Generosissimae et Antiquissimae Stirpis, Baronum & Equitum Caplirziorum et Maloveciorum aliqualem Gloriam et antiquitatem Continet. Anno 1677. Ex variis Tabulis, Epitaphiis, inScriptionibus in Ecclesia Parochiali Neustupoviensi, à praelibata vetustissima familia fundata, hinc inde conquisitum, diligenti oculo perspectum, et in unum compilatum. Rkp. (knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, DH V 24).
- Mencl, V. 1965: Panské tribuny v naší románské architektuře, *Umění* 13, s. 29–62.
- Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha. NA Praha, DZV: Národní archiv Praha, Desky zemské větší.
- Placht, O. 1949: Odhad majetku stavů Království českého z r. 1557. Praha.
- Poche, E. a kol. 1978: Umělecké památky Čech II. K–O. Praha.
- Podlaha, A. – Štíler, E. 1898: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století III. Politický okres Sedlčanský. Praha.
- RDP: Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z dieceze pražské. Ed. V. V. Tomek. Pragae 1873.
- RT: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. Pozůstatky desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých I–II. Ed. J. Emler. Pragae 1870–1872.
- Schaller, J. 1790: Topographie des Koenigreichs Boehmen... XIV. Taborer Kreis. Prag – Wien.
- Sedláček, A. 1890: Hrad, zámek a tvrze království Českého VII. Písek. Praha.
- Sedláček, A. 1907: Vidlák Radimský ze Slavkova, in: *Ottův slovník naučný XXVI. U–Vusín*. Praha, s. 668–669.
- SOA Třeboň: Státní oblastní archiv v Třeboni.
- Šimůnek, R. 2013: Reprezentace české středověké šlechty. Praha.
- Váňová, L. 1990: Románské a gotické umění na Podblanicku. Benešov.
- Vidlák, M. 1991: Vidlákové a Kaplířové na Neustupově, *Heraldika a genealogie* 24, s. 121–140.
- Vlasák, A. N. 1859: Neustupov, městečko v Tábořsku, *Lumír* 9, s. 303 až 305, 326–329.
- Vlasák, A. N. 1873: Okres Votický. Nástin statisticko-historický. Praha.

40) Eva Kaplířová ze Sulevic ve svém kšaftu (1616) vyslovuje přání, aby její vnuci byli vedeni k bohabojnosti a „k náboženství evangelískému podobojí, jakéhož já i můj nejmilejší pán jsme“, ke ctným mravům atd., a žádá, aby jim byl zjednan preceptor téhož náboženství (NA Praha, DZV 139, fol. E 27v). Z této doby je dochován česko-latinský zápisník novoutrakvistického kazatele v Neustupově Tobiáše Mnichaea Turnovského (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, BJ X 56/b).

DIE KIRCHE IN NEUSTUPOV ALS BEGRÄBNISSTÄTTE DES RENAISSANCEZEITIGEN ADELS DIE MIKROWELT EINES RESIDENZDORFES (1450–1620)

Neustupov (Bez. Benešov, Mittelböhmen) stellt ein lehrbuchmäßiges Beispiel der dichten Verknüpfung der weltlichen und sakralen Komponente der adeligen Repräsentation dar. Das Areal des Schlosses, ursprünglich einer Feste, ist bereits mit dem Friedhof benachbart, in dessen Mitte die Pfarrkirche steht, der liturgische sowie memoriale Mittelpunkt der Domäne und des Dorfes. In Beziehung zu den Patronen erfüllte die Kirche parallel die Funktion der Nekropole. Sowohl im Fall des Sitzes als auch der Kirche ist man im Stande die Grundperioden ihrer Bauentwicklung zu erfassen. In Verbindung mit weiteren Quellen (besonders den schriftlichen) entsteht eine Möglichkeit verschiedene Seiten der Mikrowelt eines adeligen Residenzdorfes des Spätmittelalters und der Frühneuzeit zu studieren. Das Gut Neustupov besaßen damals das Geschlecht Vidlák/Radimský von Slavkov und die mit ihm Verwandten und die hiesige Residenz anteilig nutzten die Geschlechter, vor allem die Malovec v. Pacov und Kaplíř v. Sulevic. Eine kontinuierliche Entwicklung von der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts bis ins zweite Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts wurde in den 1620er Jahren unterbrochen.

Im Mittelpunkt des Interesses der Autoren steht die Geschichte der Pfarrkirche Maria Himmelfahrt in Neustupov, an der sich eine interessante renaissancezeitige Bauphase feststellen lässt, und zumindest teilweise das zeitgenössische Bild des Inneren anzusehen, das eine Beschreibung aus dem Jahr 1677 hervorgerufen hilft. Das Umfassungsmauerwerk des Kernes – des vorspringenden quadratischen Turmes, des Kirchenschiffes und der Apsis – war schon fast im ganzen Ausmaß (im Grundriss sowie im Höhenprofil) von der romanischen und frühgotischen Bauphase aufgewachsen. Seit dem Spätmittelalter bis in die Gegenwart der Gesamtgrundriss der Kirche wuchs nur um kleinere Zubauten am Rande vom Schiff und der Apsis an. Die Architektur der mittelalterlichen Kirche erfuhr wohl am Anfang der Neuzeit ihre ausdrucksvollsten Änderungen im Inneren. Das Schiff mit Apsis wurde mit fünf großen Fenstern beleuchtet, aber vor allem das bislang flach gedeckte Schiff wurde mit Tonnengewölbe einer wirksamen Renaissanceform gewölbt. Weitere anspruchsvolle Bauarbeiten erfolgten im Schiffsuntergrund, wo man Gräfte errichtet hat.

Zu den Resten der Ausstattung der Kirche aus der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg (1620) zählt eine verhältnismäßig reiche Gruppe der Grabsteine (9 Stück aus den Jahren 1554–1618), das Taufbecken (1611) und zwei Glocken (1548, 1558). Das Taufbecken bietet eine konkrete Vorstellung vom sozialen Netz der Kirche. Die Aufschrift auf seinem Deckel nennt den Umkreis der Stifter (Herrschaft, ein Herrschaftsbeamter, lokale Pfarrgemeinde), darüber hinaus befinden sich auf ihm drei adelige Wappen. Für eine Rekonstruktion des renaissancezeitigen Kircheninneren hat eine grundlegende Bedeutung die Beschreibung aus dem Jahre 1677 inne. Der damalige Pfarrer von Neustupov Jiří Maříček summarisierte nämlich die heraldischen und epigrafischen Denkmäler, die mit zwei Geschlechtern – den Malovec und Kaplíř – zusammenhingen, die an Neustupov dicht gebunden gewesen waren. Man hat daher mehrere Informationen von verschwundenen Denkmälern, Gedenktafeln, Begräbnisschildern und Inschriftenplatten von Särgen in der Gruft, zum Teil auch von der Lage und räumlichen Zusammenhängen einzelner Gedenkmedia.

Der anspruchsvolle Renaissanceumbau der mittelalterlichen Kirche passt in einen weiteren Deutungsrahmen. Auf Grund des gemeingültigen Modells kann man a. A. vermuten, dass die Bauarbeiten an der Kirche parallel mit dem massiven Umbau des benachbarten Adelssitzes (in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts wurde die lokale spätgotische Feste in ein Renaissanceschloss umgewandelt) verliefen. Mit Verwendung einer Detailbeschreibung der Wohn- und Wirtschaftsgebäude im Areal eines Residenzsitzes sowie eines gründlichen Inventars (1650/1652) war es möglich sich der längst verschwundenen Mikrowelt der Periode vor der Schlacht am Weißen Berg zu nähern, in der sich das alltägliche sowie festliche Leben des lokalen Adels abspielte.

Abb. 1: Neustupov (Bez. Benešov), Maria Himmelfahrtskirche, Gesamtansichten (Foto oben Š. Kolářová, Foto unten J. Kypta, 2015).

Abb. 2: Neustupov, Ausschnitt vom sog. Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters, 1830 (Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster, Prag).

Abb. 3: Neustupov, Schloss. Die zur Kirche gewendete Fassade des Ostflügels, dessen Kern der einstige spätgotische Anstich bildet. An der Fassade erhaltene Sgraffitorest (Foto J. Kypta, 2015).

Abb. 4: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grundrisse, oben in der Turmerdgeschosshöhe, unten in der Höhe vom 1. Turmobergeschoss (Baufaufnahme J. Veselý u. J. Kypta, 2014–2015, Zeichnung J. Veselý).

Abb. 5: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Ansicht von Südwesten. Aufgenommen ist die barockisierte Gestalt des Turmes vor den puristischen Eingriffen in den 1920er Jahren, bei denen auch der Zubau an der Schiffs-westfassade verschwand (Foto aus dem Nachlass von A. Podlaha, ohne Datierung, Sammlung der fotografischen Dokumentation der Generaldirektion des Nationalinstitutes für Denkmalpflege Prag).

Abb. 6: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Renaissancezeitiges Ostfenster der Schiffs-nordfassade (Foto J. Kypta, 2015).

Abb. 7: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Detail vom Schiffsgewölbe mit dem östlichen Südwandfenster (Foto J. Veselý).

Abb. 8: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Kirchenschiff mit dem nachträglich eingebauten Renaissancegewölbe, Ansicht von Westen (Foto J. Veselý, 2013).

Abb. 9: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Schiffsgewölbe, Detail mit dem Ostfenster der südlichen Schiffswand (Foto J. Veselý).

Abb. 10: Střeziměř (bez. Benešov), St. Galluskirche. Das renaissancezeitige, nachträglich eingebaute Gewölbe des gotischen Presbyteriums (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 11: Střeziměř, St. Galluskirche. Das renaissancezeitige, nachträglich eingebaute Gewölbe der gotischen Sakristei (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 12: Tožice (Bez. Benešov), St. Martinskirche. Das renaissancezeitige, nachträglich eingebaute Gewölbe vom spätromanischen Schiff (Foto Z. Neustupný, 2015).

Abb. 13: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Taufbecken, 1611verfertigt (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 14: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Taufbecken, Detail der Ausschmückung, von links nach rechts Wappen der Kaplíř v. Sulevic, Vidlák v. Slavkov und Malovec (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 15: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Taufbecken, Ausschmückungsdetail, links Wappen von Malovec (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 16: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grabstein von Jan Vidlák Radimský v. Slavkov, 1545; südliche Schiffsfassade (Foto J. J. Šechtl, wohl 1930er Jahre; Fotomuseum Šechtl u. Voseček in Tábor, Grabstein heute verschollen).

Abb. 17: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grabstein von Eliška v. Slavkov, 1554; nördliche Schiffswand (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 18: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grabstein von Jan Vidlák v. Slavkov, 1559; nördliche Schiffswand (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 19: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grabstein von Anna Malovcová v. Nezpečov, 1560 (oder 1566); nördliche Schiffswand (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 20: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grabstein von Zdeněk Vidlák v. Slavkov, 1562; nördliche Schiffswand (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 21: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grabstein von Kuneš Vidlák Radimský v. Slavkov und auf Neustupov, 1563; westliche Vorhallenwand (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 22: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grabstein von Vojtěch († 1571), Želibor († 1572) und einem Knaben unbekannten Namens († 1573), drei Söhnen von Petr Kaplíř v. Sulevic, 1575; südliche Schiffswand (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 23: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grabstein von Petr Kaplíř v. Sulevic und seiner Frau Alžběta, geb. v. Malovic († 1616/1617), 1576; südliche Schiffswand (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 24: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grabstein von Alžběta Dráčovská(?) v. Malovic, 1584; nördliche Schiffswand (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 25: Neustupov, Maria Himmelfahrtskirche. Grabstein von Kateřina Malovcová v. Nezpečov, 1585; östliche Vorhallenwand (Foto Š. Kolářová, 2015).